

МИХАЙЛО ЯЦКІВ

ЖОВНІРСЬКІ ОПОВІДАННЯ

СКРЕНТОН, ПА.
ВИДАВНИЦТВО ПРОСЬВІТНОЇ КОМІСІЇ
РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА
1916.

ДУШІ КЛАНЯЮТЬСЯ

I.

В неділю сполудня йшов долі ставищем парубок Федір Сенич. Звідси справився він в гору молодником, аж ставув право Поліщуків. Сей беріг зі смєречиною тягнув ся рівно до села, а між ними долина і потік. Смєречина була Федорови по груди. Він сів на пеня і глядів на той бік. Сад, з нього виглядає хата, з віддали як на долони, як на зеленій скатерти. Геня на обійстю мигнули рукави і скрипили ся в зелені, як пара білих метеликів. Там червона хустина як мак серед травн. он діти грають ся як ляльки. Недільна благодать сполудня мріє лагідно над селом.

У Поліщуків женуть товар. Два хлопчики погпійкують, воюють прутами. За ними Марта, як звичайно підводить. Марта, гей славна, лепська дівчина! Було не хихоче ся як інші, лиш поведе оком таким як у серни, погляне на дно душі — й нічо. Сходять в долину, товар іде до потока пити і ховають ся за смєречиною. Чуття їх праворуч, ідуть доріжкою в гору, по-за Федора, вікні стає тихо. Він виходить із захисту. Стежка ледви значна, не втоптана, зелена, веть ся поміж корчі, нії та ожниники. Федір сів на порохняк. Пчола злетіла на цьвіт і жадобно пила мід з нього, наче цілювала його. Чує Федір згодом—шумотить подалеко. Легенька співанка, ледви ухо ловить—знов тихо. Тріснув сухий кімачок, з поза смєрички забілів рукав—Марта. Іде з поворотом. За суніцями хилить ся. Федір глядить на неї як прикований. Дух йому заперло, серце лиш стук, стук. От вона просто д'нєму, але не видить його. Урвала ягоду, підняла ся, її очі

на Федора. Кинула ся... Глядить на нього, він на неї. Вопа підходить ближше і знов стає.

— Слава Ісу.

— На віки.

— Що тут робиш?

— Так собі. Скучно в хаті, самому.

Всміхнула ся.

— Чому скучно?

Рушив плечима й собі всміхнув ся.

Мовчавка. Вона опустила очі, поправила вишиваний рукав і схилила ся по чічку.

— Чому боїш ся мене?—спитав її.

Глянула на нього і всміхнула ся.

— Чого маю боятися?

— А чому не підійдеш ближше?

— Або що? А вот, я вже коло тебе...

Взяв її за руку. Не боронила. Тільки румянець облив її.

По хвилі оглянула ся.

— Йой, як би так нас тут хто увидів!

— Не бій ся.

Встав. Взяв її руку під рамено і мовив спокійно:

— Сховаймо ся отут, а-я, аби нас хто не підглянув. Не бій ся—я тобі нічого злого не вдію. Сюди ніхто не ходить.

Опинили ся в тім захисті, де Федір був перше. Тримав її руку і сказав:

— Сідаймо отут.

Вона онимала ся.

— На що сідати? Я постою.

Він мовив скоро.

— Так безпечнійше. Не бій ся мене. Я знаю, що з тебе гідна дівчина. А мене так знаєш...

Вона сіла і в тих словах, коли він говорив, сказала ще раз:

—Йой. як би мене хто тут застав...

І притулила долоню до личка і покрасніла і здавалось, що всімає ся. а її очі стали вогкі і налякані, вірнісінько як у серни. А він мов би не видів сього, аби не стидати її, відводив увагу на иншу річ і повторив своє слово:

—А мене також знаєш. Може бути, що люди й мене добром не згадають. але ти знаєш, якпй світ пині.

—Чому в тебе такі оченята?

Глянув на неї й обіймив її в стані.

Вона здивувала ся й глянула на нього.

—Які?

—А вжеж, не страшні!

Її личко порожєвіло ще більше, опустила очі й вшешеннула:

—То не буду більше дивити ся на тебе.

Став просити шепотом, аби вибачила йому.

—Я. Мартусю, дуже тужу за твоїми оченятами...

—О, тужиш, а я тебе вже так давно не виділа.

—Я нікуди не ходжу. Праця. А товариство яке инні? Тай вечерниці які? А в тім, мені в останніх часах зовсім не до гульби.

—То правда. що тепер між парубками—і між дівчатами так само нема нічого доброго. Я таки ніде не ходжу. Ще як була торік у Яструбенка... тай то витягнули. Сама була б не пішла. Правда, тай ти був тоді.

Він переймив її тут на слові.

—Отже, видиш, і я тоді саме такн останній раз був і мене також витягнули. А що? Бачиш? Як ти от тепер на мене. так би я міг пожалувати ся на тебе.

Всміхнули ся обое.

Вона квапнула ся д' хаті.

—Йой, вечір, а я тут що дію? Ані ми спило ся, що така неділя инні сполудня буде.

— Яка може тобі зле тут?

— Ні. але якось мені дивно. Ні зле, ні добре, але дивно. Зла нема ніби ніякого—більше добре; ні і добра нема—ей, ще не так... ей... я сама не знаю.

Він засміяв ся і пригорнув її спльнійше.

Її сорочка пахла свіжістю, дівочтвом, була стачана на вишнім яблуці, пахла васпльком і мяткою, личко сунпцею, волос оріховим листом.

— Давно не чув я твоїх співанок. ні голосу славного. Звідки ти їх стільки вмієш. що чічок в гаю?

Схилила головку, він пригорнув її до своєї груди і настала мовчанка. Та мовчанка, в якій будить ся весна, одинока в житю. Перше полум'я. однокое світло.

Зелений захист обіймав їх безпечно, увечір розхилив онову чарів. кіс злетів на вершок смерічки, лиш руку витягнути. Дивили ся обоє між галузки, як він чорнів ся на небі, підняв головку в гору і співав. то втихав і слухав, як інші відзивали ся на його голос.

II.

Федір був ювак поставний і ціпкий як дубина. В його очах був все спокій і задума. Темна чуприна вбрала хмарою чоло. Голову держав трохи спохила, в блідавім лиці дрімала жура. Таким був він в праці і в танці. В праці не впадало се на увагу, але в танцях, на які його побратими звичайно спломіць витягали, відбівали ті очи так дивно, що люди гляділи мовчки на нього і заходили в голову, але ніхто не смів випитувати ся. В тих танцях не міг ніхто з ним зрівнати ся, а часом находила на нього така фантазія, що шалів в козаку як вітер легенько, але лице його було тоді ще більше смутне. Співав музикам гроші і достатчував хлопцям бочівками горівки.

Оповідали, що як служив у свого вуйка, а вуйна виїде було вечір доїти корови, він колише дитину. Тільки вона з дійницею на поріг, а він руки на коліна і сидить собі похпле-

ний на лаві. відверне голову, задивить ся в кут і ні за що в світі не колесав би дитини далі.

То знов бувало. коли в тугі морози не стане дома роботи, він кине кріс через плече і пропаде в лісах. А вечером приходить білий від інею аж світить ся і кладе під лаву рпса або дпка. А часом вечір, але се дуже рідко бувало, хпба в яке велике свято, він стане всміхати ся і прибагати, а відтак почне нишпорити в дзьобенці, виїме книжку, писану—стане читати та таким голосом, що за душу ловить. В хаті тоді спокій, хоч маком сій. старе і мале слухає і наслухати ся не може. Раз отак зпмовим вечером прочитував він нам одну історію. Жаль лише, що злпленне жите затерло що найкрасну сплу тої історії і годі її нині в пам'яті відновити і так до ладу оповісти, як ми чули від Федора.

Отсе читав він нам про дідуня лицаря та його внука. Десь то на нашій руській землиці діяло ся. У того лицаря руки та лице були темні від заліза, що носив його цілий свій вік.—Я вмру—так оповідав той дідуньо лицар,—ти лишини ся і для тебе настануть инші времена. Руський парід, се діти і герої. Але щоб ти не пішов на мариу путь, то лишаю тобі у спадщині землю з лісами, горами й ріками і—лицарську пісню, яка буде тобі давати сплу й відвагу.

Вмер дідуньо, прийшло лпхоліте. Внука пісню забув, ворог землю забрав. Внук став невільником на своїй землі і мав ще ворога на ній стеречи і боронити.

Аж раз доходить горе у невільника до краю, він тікає в свої рідні ліси і там тяжкий сон зломив його. Старі ялиці заграли над ним про давні восніні походи, в осячній зашуміли шеломи, бунчуки та хоругви, в листю ліщини заірзали коні, в калній тужила дівчина за своїм любком-соколом. Невільник прокинувся, бо зачув дідуневу лицарську пісню, став ловити шум вітру, але пісні тої не міг зловити, і впав на землю і гірко-гірко заплакав. Вчув той плач пустельник і надійшов.

Невільник кинув ся йому до ніг і прохав у нього поради. І порадив йому пустельник, аби він на тім місці поклав собі хатчину і плакав через сім літ, так аби свою винув змив сльозами аж до кісток сегого покоління. Відтак, каже, по сій покуті, пригадаєш собі цілу геройську пісню і вона відновить твою силу, як весна землю відновлює.

Що далі стало ся—не знаю, бо тут сам Федір урвав і ввійшов з хати.

Раз задивив ся він на ліс і один з його побратимів вчув таке слово: “Як мене, каже, звідси заберуть, то згину”.

III.

Свято клонило ся до вечера. Федір заглядав поволи до свого захисту, серце застукало—на моху була заткнена галузика напороти.

Схилив ся до неї, свята погода входила в грудь, мов би ручки Марти поставили ся до него, наче би вона сама тут була. І цілий сей зелений куток такий милый, як би божа рука вибрала його. Смерічки густо довкола, на переді два корчі ліщини...

З долу щось зашумотіло, серце знов затовкло ся. Горячо стало Федорови, аж оmlівав, як від солодкого меду. Шелест вже близенько, врешті з поміж віток ліщини вихплює ся головка. Намисто спливає з шиї на ясні, дівочі груди, світить ся ї червоніс, як золото з маковим цвітом. Станула, як русалка і дивила ся чорними очима, аж притягала до себе. Він скочив ї обняв її цілу...

Заворот упоював їх, на них синили ся цвіти білі й рожеві...

Посадив її на моху біля себе, вона обняла його за шию, притулила чоло до лпця, горячі сльози покотили ся на його грудь.

—Мартусю, зазубько моя спза, дружпно моя єдина, що тобі?

—Не знаю, сама не знаю, що зі мною дїє ся. Нї сон нї робота мене не бере ся. Ходжу, як сновида, кудп поступлю ся, всюди ти стаєш менї перед очпма і не даєш нї до чого взяти ся. Дєсь бп я лпш ішла та йшла, хоть бп й на край свїта і не хотїла бп нїкого й нїчого вдїти, лпше тебе. Боже, мій Боже, що зі мною стало ся... Здає ся менї, всі люде вже знають, що я тебе люблю, а матерї на очп наверпути ся не можу, так менї чогось стпдно, що лице, як бп гранею обложпв.

Пригорнув її дужче і цїлував, аж коса розсипала ся. Підняв косу долонею легко в гору, вона впала, як весняпий дощик і вкрпла їх обоє. Її уста були песпокійні, як пара вишень, коли легїт рухає ними, піддавала ся його цїлункам і шепотїла в солодкїм пївсоню:

—Ще. ще—ти справедлпвий і вірпий, як моя душа...

Тої ночп Федїр до нїзна тужпв па сопівці. Темпий, дрїмучпий лїє слухав його і дпвував ся, що такої тутп не чув нїколи.

IV.

Не на весїле гуляти і не в луг коситп збпрас ся парубоцтво. Весїля минуть ся без гомону, не буде кому танцю повести, нї спїванок під лад затягнути, луг опустїє, бо славне парубоцтво йде цїсарю служитп. Там стане воно не з яснпми косами, а з гверами й шаблями.

Плач мамів виводить їх з села, а вони пють та заводять пісню. Спївають про журбу, що їх звалила, з білпх нїг звалила та край серденька як гадпна вєть ся.

Василь Скорух вирпває павп зза капелюха і ногами толочить парубоцьку славу.

—Бодай я був не дочекав вас убпрати, бодай мене була свята земелька не носпла!

—Мо', Василю! Не толоч павів, а сховай на параді до чака!

Скриплять вози, пісня стелить ся по стернях, з осіннім вітром плаче. під хмарою стогне, п'яні візники женуть коні як скажені.

Гомін вмирає як за похороном. Пес вив на загороді до пізної ночі.

V.

Лишили буйні кучері. поставали у дві лави на широкім подвірю і клонять голови над купами мундуру. реміня й збруї.

Старі жовніри виходять до них і питають за крайнами. Деякий знайде свого. звідусь за родичів, дівчат, субітки, п'яний не знайде нікого.

Мами заглядають крізь штахети.

—Спиу мій. спну...

—За ким так бануєте, мамуню?—питає старий жовнір.

—Десь тут мій син: кобим 'го ще хоть раз увиділа.

—Не плачте, мамуню! Йому тут буде ліпше, ніж дома. Дивіть. чи мав він у вас такі камаші? Ми приймемо його за свого. уберемо в новий мундур. погодуємо ячмінною половою і пожепемо цісарською дорогою. Не журіть ся, верне він за кілька років. та й ще вас не раз так вибе, що скажете: “Бодай тебе була там перша куля не мпнула!”

Стара ймила ся залізної штахети й вдарила своєю головою.

А най бп, каже, убив мене тут зараз і порубав, лиш аби вернув ся.

Жовнір замовк на се слово. Похилив голову, згадав на щось і пішов закликати сна. Як вернув ся, стара добула з пазухи хустину й розв'язувала вузлик.

—Пате, пане старший: абиете моєї дитини не збиткували.

—Дайте покій, мамуню. Руки бп мені посушило, як бп я злакомив ся на вашу кервавицю. Є такі, що беруть і кажуть собі горівки та пива купувати, але я не пускаю ся на той гиндель. Навчу його що треба, покажу йому все, що сам знаю, але гроший не прийму. У мене також були мама... Най з Богом спочивають. На похорон не їздив я, бо далеко й не було за що. Перемучу ще сей рік, а відтак в світ за очі. А не будьте маркотні на мене, що таке набовтав. У войську чоловік ниший, ніж дома. Де я був коли такий дома, як тут? Дома навидів я людей, а тут став такий як пес.

—Хлопці, аво, дівчина тут!—показував ниший жовнір.

Дівчина закривала ся рукавом і заглядала крізь штахетти. Як горличка.

—За ким так тужиш, дівче? Ходи до нас!

Фелір пішов до неї і розмовляли обоє.

—Повезуть нас далеко. Мене призначили до першого цугу, семої компанії.

Подав їй се на картці, вона гляділа на него хвилию, потім опустила очі й сказала несміливо:

—Уважай там на себе і не забувай за мене. Бог поможе перебути. А принісуй. Я таки на днях пішло лист.

Подала помежи штахетти руку, обернула ся й пішла.

VI.

Повели їх на колію і напхали в ті вагони, що возять ху-добу, бо жовнір псявіра не варт лїншого.

Западає вечір, всотує прокляту журбу і нудьгу в серце, привалоє груди горою. Між рекрутів влазить стоголова мара, виспеає втіху й надію, розстроює душі і приводить тяжкий, замлїлий неспокій.

Є звичай, що як колія рушить, рекрути піднимають крик. З сотих грудий гремить: Віват! У тім віватї чути пекло. Проклоні, жаль, страх, рев товара на заріз.

Там дома стільки праці, що десять рук за мало, а ти їдь на зломану голову, бо їм захотіло ся забавки та збитків.

— Убили брата. сина, жінку—видно є правда, що метить ся за людську кривду. Бодай сам на таке зійшов, як я тепер через него...

В темнім вечері біліють ся сорочки, чорніють голови, блимають очи. Рекрути тиснуть ся оден коло одного, бо пабили їх як оселедців в бочку. Дві доби неволили ся вони по сїнях двірця. туманіли під мурами, хропіли на вулиці. Леда лахута, помийник копав з дороги та обмітував таким словом, що від него мати перевертає ся в гробі. Тепер хитали ся на вузких лавках, клонили голови на плечі побратимів, товкли в сні лобами до стін вагону, розщипали ся під ногами на підлозі. хропіли під лавками, аж трачине відскакувало. Під лавками було найліпше; з боку заступали ноги товаришів, над головою скрипіла дошка, на якій тиснуло ся з десятиох. Було там душно і страшно. Неоден кидав ся з просоня і протискав голову з поміж ніг. Здавало ся йому, що гора зсунула ся на нього, то знов, що лавка тріснула й придавила, або що його у темний гріб кидають і привалюють землею.

Пиншій куняє без дрімоти і жре своє серце, клене в дусі, жалус ся або гуде якесь слово співанки, що приченило ся його журн. Се рідні нитки так рвуть ся. А колія стогне і земля стогне.

Федір спдів скулений на порозі вагона і задумав ся тяжко. Всі жалі брєпіли по-при нього, прошивали як блискавки його серце, але від нього не вийшла скарга. Батько-мати вмерли давно, вуйко взяв його до себе, але в нього свої діти. Марта може зачекас, але він змарнує тут свої літа й силу, не придбас на стільки, що палець обвити, верне з голими руками і затне зуби в стїну. І на яку се він науку їде, для кого і на що? Виведуть його з багнетом на рідних... І ніхто йому тепер не допоможе, нема вже ніякого виходу, тут і Марта, бідна Марта

пічого не вдіє. Зрештою, яке се жите буде потім в гарованю й нужді—Марта оплошіє і він змарнує ся. Нема виходу, нема виходу,—шибала думка за стукотом колії. Обморока взяла його.

Розвів плечі, як молодий орел обтяті крила—гень долом-долиною ліс чорним димом коптить, той дим іде йому до серця й несе пекольну біль. Земля тріскала й розпадала ся перед ним.

Обгорнула його розпука неволі й нудьги, всадила ся йому на плечі, давила й спихала в пропасть.

Свист дав знати, що колія доїздить до стації. Федір зсунув ся в долину—колесо справило ся в його грудь.

—Віва-а-ат! ревів передній вагон.

—Течуть річки кєрвавії
до самого Відні,
подиви ся, цїсарьку,
які люди бідні!

лунало з задного вагона.

Колія ставала, велчезні білі тїщи-летїли від ліхтарень і перевертали ся по вагонах, оден рекрут втворив очі й дрогнув.

—Душі кланяють ся, душі кланяють ся,—шєнтав він і хрестив ся з жахом.

VII.

“Мій любий Соколе!

Сама-самієька вертала я домів, за мною йшла туга й смуток. Боже єдиний, на що оспротив Ти мене, як ту вдову з дрібними дітьми. Як вдова журить ся, як має свої діти ховати, так я журю ся, як маю літа без Тебе бути. Як вдова журить ся, коли з дїтний буде мати потїху і поміч, так я журю ся, коли побачу свого Миленького, коли дочекаю ся Тебе і того, що ми нераз розмовляли. Смутно мені дуже, що Тебе не маю, голосу Твого не чую. Вже так не співають, як уперед сївали, вулиці смутнійші і танці смутнійші і дівчата смутнійші. Лише

Твій товариш Опіфро ще більше вчиняє ся. дуже заваджає, танець тандитний, а він обертає ся як крокодиль між нами.

Люблю Тебе дуже, сильно кохаю, лиш дуже ми' тяжко стало. жаль і страшно ми' і сні непокоять мене.

Спило ся мені, що збпраю руту, а тут вечір дивний та страшний, а в Тебе весіле і музики так грають-грають, а я подалеки слухаю, серце замирає, скрадаю ся до вашого обійстя, йду під вікно. коліна вгинають ся підомною, в хаті десь повно людей. танцюють. сміють ся. а Ти сидиш на лаві марний та страшний у розчінканій сорочці, та кров з грудий втираєш.

Під вікном ще якісь люди коло мене гудуть. “Ба, де молодода?” питають одні. “Нема—нема”.—відповідають пиші. а я як піду на царину. як не стану заводити, мало не мпну ся, аж мама вчули і збудили мене.

Але по сїм я борзо знов заснула і дивним дивом сон той спить ся мені далі. Десь я впала на царині, лежу ні жпва, ні мертва, тільки земля одна слухає мене і розважає, а сльози самі котять ся рясні-рясні. Нараз страх зібрав мене, я настрашила ся самої себе—втікаю від свого тіла. довкола сивий туман. я стаю така легонька. що піднімаю ся в повітю. так мені легко-легко тай лнну в темний ліс.

Але сон мара.

Я би дуже втішила ся листом від Тебе, лінше ніж пай-більшим дарунком. бо поки листа від Тебе нема, то день мені роком, а ніч морем. Де стану, де що роблю, там задумаю ся. Дивлю ся в вікно, нема мого Федора, виїду в сад, нема Миленького, піду там, де ми розмовляли—нема мого Любка. Всюди пусто й глухо. як в ямі.

Кланяю ся до Тебе. цілую Твоє личенько і поздоровляю. Вибачай, як що не до ладу тут знайдеш і припиши борзо, розвесели моє серце. Моє Ти кохане вірне, моє щастє єдине.

Твоя Марта.

Сей лист приписала вона до Федора, та його вже не було.

ПІД ОБУХОМ

I.

Порохи, гамір і колотнеча. Вояки збірають ся до розказу. Хто обчісує мундур. хто чистить черевики. хто сталь. хто ремінь. Всього робить ся на алярі. аж касарня двігнеть, бо пан капраль додає тріпачкою охоти. От не дай Боже ні свята ні неділі при війську. Вбудень. як виженуть на еґзецирку. то однаково мучити ся. чи болото, чи погода і борше якось десь мпнає, але як прийде неділя. як прийде ся пуцувати. то все прокленеш.

Фрайтер Полатайко випив вже шестий келішок, напхав третім шматом хліба повен рот. аж кулі на лицях понабігали. а четвертий тримає в руці і мастить на палець грубо маслом. При тяжких глотах потискає головою в долпну. його бурі очі завертають ся, непаче би мали глипнути в пропасть горла. Вмить навертають ся вони знов на своє місце і мірять рекрутів. що стоять коло нього. Рекрути, глядять боязливо на сю швайковату, полеману потвору з сірою щетиною на вузкім, запалім чолі і з головою. як гуска соли. Віп пріє і пожпрає їх працю, аж вилиці скриплять. як сани в мороз. Здаєть ся туй-туй вискочать із шкіри.

Савчук поклав перед нього пачку тютюну: взяв з полчкк свою менажу і сім в куті на куферок. Держить шальку між колінами. в одній руці хліб. в другій кусник мяса. Кусає раз мясо, раз хліб, піднімає чоклонками шальку, посербує зупу і квапить ся. як би хто з кулаком стояв пад ним.

— Але-ж то тверде! Хоч бери та ногою приступай!

Капраль спостеріг його.

— Савчук! Ти ще не нажер ся!?! Марш пуцувати ся!

Шалька м'яс і хліб розлетіли ся по землі, тріпачка молотнула по голові.

— От, яка та менажа гіренька, тай то не дадуть ззісти.

— Що бурмотиш!?

— Пане капраль, я ходив пану фрайтрови по тютюн і не мав коли їсти.

Капраль скочив до нього, як гадина.

— Ти злоспий!?

Гудзонате реміне залопотіло по кістках, Савчук вигинав ся, гривив лице і сичав крізь зуби, аж сльози станули в очах.

Капраль нахилив ся лице в лице, впер в нього п'яні очі і шепотів хрипливим свистом.

— Ти злодію, віро гуцульська, кажи любиш мене?... Ну кажи. бо адн...

Торкав його кулаком під бороду.

— Люблю.

— Брешеш, гадино; не любиш... Ну, кажи правду: любиш мене?

—

Сував носом по його лиці, внив нігті в краї вух і сичав гихше.

— Ну, не хоч сказати? Не хочеш?

Поспались слова, в яких матір і всі хлопські сьвятощі топче ся на дно болота.

Опустив руки на плечі Савчука і сказав до фрайтра:

— Адіть, фрайтер, як Савчук на мене забочив ся. Ех, гадає собі, коби я тебе так у своїм селі, коло своєї хати здибав! Дав би я тобі духа!

Та фрайтер не чув, бо мав иншу роботу. Він вишкренгав останки масла і глядів з під лоба на другий бік хліба, то на рекрута.

— Масла вже нема?

— Нема, пане фрайтер.

Полатайко вхопив горня і тріснув ним до землі, аж розлетіло ся на кусники.

— А се як! То я маю їсти пісний хліб!!? Мой, я з тобою камашки фасував!? То хочете, аби я зараз цілий цуг заантретував!? Хочеш, пся кров, один з другим гризти землю зубами!?) Чи хочете, аби я всі куферки зревідував!?

— Хлопці, дайте котрий масла, — просив рекрут, що збиврав черепа свого горняти.

Другий виймив квапно свіже горня масла і поставив перед фрайгром.

Сей змірив його. покрутив головою і процідив крізь зуби:

— Ох, ззів би я тебе злодію!

Мастив хліб з другого боку так само грубо.

— От, стільки спокою, як жере, бодай пук, — шептали два рекрути в куті.

— Ти! Ні, не ти—тамтой, ходзь ту!—Ти як називаєш ся.

— Антонюк.

— Як!?

— Антонюк.

— Звідки?

— З Шешор.

— А ти не поставиш горівки?

— Я, пане фрайтер, не маю ані грейцара.

— Ти не маєш? Ходзь ту!... Близше! Ов, то гудзик так тримає ся!?

— Та я його добре пришив.

— Ти його добре пришив!? То я лиш дотулив ся, а він відлетів!?) **)

Капраль тримав ще руки на раменах Савчука і приглядався з насолодою фрайгровій роботі.

— Гой їх учить!... Фрайтер! Ану дайте мені його сюда.

*) На команду "Nieder" падати і вставати.

**) Дальші слова пропускає ся через їх зміст.

Марш до пана капраля!... Ну, чому не йдеш? Чекай, я тобі дам форшнан!

Штовхнув Антоюка, аж той покопив ся під ноги капраля.

— Ти надеш? Чекай я тебе підойму!

Схопив ся живо. бо колодка тріпачки замолотила по кістках.

— Стань коло Савчука. Так... А то файна пара! Подивіть ся хлопці!

Одні гляділи понуро, другі байдужно, інші реготали ся.

— От. не сьмій ся, камрате. І на тебе таке може впасти.

— Овва, або се дома! Се при війську; тут тата ні мама нема.

— Тай Бога нема.

— А найгірше матір тут зневажають.

Капраль розказував.

— Савчук, дай Антоюкови в писк!

Савчук онимав ся.

— Антоюк, дай йому в лице!

Сеї ударив легко.

— Ти гладш!? Савчук, дай йому ліпше!

Савчук замахнув ся, але вдарив легко.

— Ти, віддай йому ліпше!

Били ся до крови. Відтак капраль казав обом плювати собі на переміну в лице.

— А тепер марш пущувати ся! Не гадай собі, що в неділю при війську не має ся нічого робити! Розуміла!?

— — зумів.

Савчук підійшов до одного рекрута.

— Камрате, позич мені щітки.

— А твоя де?

— Я мав одну, тай ту хтось украв.

— Та купи собі другу.

— Та за що?

— Та-же фасуєш гроші і хліб так само як я

— От, дай покій, камрате. Тих гроший і хліба я навіть не виджу ніколи!

— А де-ж діваєш?

— Та-же знаєш, що — капраль все від мене забпрас...

— На. І мені, брате, не лекше. От, мав я ринський, що з дому прислали, тпснув його на прикрий час, тай— —

— Ну?

— Та дав за той кавалочок від гвера, що хтось в ночі відкрутив.

— Кому дав?

— Та-же капралеви.

— А пасував?

— Чому би не пасував? Таки той самий був, що пропав. І скільки я йому, чоловіче, горівки наносив ся і всьо масло та спр, що з дому і ринський взяв, тай рівно конірує мене.

— Стільки мої муки, що як би став розгадувати, то зійшов би з розуму. або смерть собі зробив.

Савчук шіткував реміне коло вікна. По тім боці вулиці стояли жидівські доми, дерева по огородах куняли, як ограблені бідолахи, над містом туманіло глупе небо.

Тротоаром по-при касарню снувало ся паньство в гороїжних строях.

— Які воли вільні, — думав Савчук.

— Нехай би я був отсим обдертим Жидом, або оптим водоносом, що вилежує ся над ровом, лиш аби на волі.

Дві малі сестрички в білих капузах і плащиках, як мишенята з муки, станули недалеко вікна і відчитували псьмо, приліплене на паркані. Гляділи цікаво кілька хвиль на Савчука. потім взяли ся за ручки і пішли.

Вояки колотили ся й бовваніли над своєю роботою. Як під обухом. Туца задума і злоба малювала ся на всіх лицах... В непевних поглядах сверкали самовбийчі блиски. в кожній душі дрімала месть і кожда жерла саму себе.

II.

Вийшли до розказу.

Фрайтри і капралі уставляли їх рядами й оглядали кожного з окрема. Поправляли шапки на головах — кулаком з гори, обтягали з заду блузи в той спосіб, що з боків збирали руками в поясі по-при ремінь, а коліном гатили в спину.

— Мой витягни ся з панталонів! Подай ся на перед, черево під себе! Дай си люфт на ліво! Ов, небоже, з тебе ще цівільна капуста не вилетіла.

— Stellung habt! Acht має бути простий niewymuszonyj, a jednak cokowiek sztywonyj; jak Francuz mowi — lezer.— навчав капраль.

На подвіре вбіг капраль від дня, за ним офіцер і дав знати, що йде полковник.

Фрайтри та капралі кляли на сю несподіванку.

З поодиноких цугів вибирали ломаків (офермів) та виганяли їх. аби не псували порядку і не робили старшинні стиду.

Вони повиходили з рядів і стояли похнюплені, як мокрі коти.

Вояки душили ся від сьміху.

Марш оден з другим та скрий ся десь в аборті або западь ся під землю. аби вас мої очі не виділи!—верещав фірер.

.Ломакі щезали оден за другим, тільки найгірший з них стояв. розглядав ся і не знав, що почати з собою.

Капраль з того пугу позатискав кулаки і підбіг до него.

— Гадино, чого ти на моє здоровле виліз!? Та йди під хмару. най тебе грім забє! Марш за тамтими!

Не було часу втікати, бо полковник з капітаном і кількома офіцерами загомонів на брамі. Ломаку затрутили в задній ряд, по старшинні й вояках перебігли мурашки, всьо простувало ся. з людей ставали деревляні ляльки. Тяйтиантики бігали по-при ряди, відбирали рапорти від фірерів: скільки мужа є в цугах, скільки мародів. а скільки на варті. Шпі патягали ся їм,

ля у бузьків. В однім із задних рядів напав когось кашель, за сьм став пнший кашляти.

—Цест. шпиталь. замкни шперкляпу! — шипів капраль.

Ось і сам полковник. Червоний на виду, наче опир. Поставте кавун на бочівку, а бочівку на ґринджоли, на кавун памостіть маленьку шапку, а решту аж по ґринджоли вкрийте військовим платєм. то будете мали його вірнісінький портрет.

Іяйтанти здавали йому рапорти, по сїм переходив він попри ряди, переглядав їх, всьо дивило ся йому просто в очі і повертало за ним голову, він відсапував і ґрумкав до деякого вояка тикаючи пальцем на свою грудь:

— Очко на мене...

Треба було лихої години. що впав йому в око той ломака, який лишив ся.

— Ходи-но тут до мене, синку, — закликав його полковник.

Нездара виступив з ряду на площу.

— Як ти називаєш ся, синку?

Нездара муркнув під посом.

—Яяк!?! крикнув полковник. — Ти не вмєси голосно балакати!?! Ну, як називаєш ся!?!

Нездара став пїдити:

— Фан-фан-теріст Іван Мо-туз...

— Тут не треба жадного Іван — Іван є дома — на селї, а тут тільки Інфантеріст Мотуз! — гримнув полковник.

По сїм відсапнув і слитав спокійно:

— Чи давали тобі, синку, шинї їсти?

— Давали, — видушив з себе нездара.

—А не бють тебе часом пан фрайтер?

Він оглянув ся на фрайтра і в мить відвернув голову.

— Ні — не бють.

— А може пан капраль бють тебе коли?

Нездара зиркнув, його очі відскочили від капралевого

П-пї — не бють...

Полковник оглядав його від голови до п'ят. Йому впали в око великі як човни черевники Мотуза.

- А ззуй-по. сншкү. черевик і покажи мені свою пожку...

Мотуз схилив ся розв'язувати ремінці, а полковник обернувся до офіцерів і став балакати з ними.

Той впзув черевик і розвивав онучу завбільшки пів веретні, витягнутої з кагли.

Груболицьому фірерови з другого цугу, що стояв недалеко на краю, зісунув ся дашок шапки на сам ніс, з лиця зробила ся червона безобразна куля, в якій потонули очі і вівсяні вусики, а з губи зробила ся довга каблучка від вуха до вуха. За ним цілі ряди душили ся від сьміху. Мотуз оглянув ся, фрайтри і капралі махали до него кулаками і скреготали зубами. Одні показували йому, аби сховав онучу в черевик, інші радили, аби звів і поклав по-за себе. Пездарі трясли ся руки, аж вирів сердега, але з тою онучею не міг дати собі ради. Врешті взяв і вихав її з долу в ногавицю. Коли впорав ся з тою роботою, поставив черевик коло босої й чорної як земля ноги, станув і чекав.

Полковник обернувся і глянув на него.

- Як то, а феца де?

Мотуз мовчав.

Деж феца!? зверещав полковник.

Ломача схилив ся, взяв за кінець каглянки й тягнув її поводи з ногавиці.

Полковник відскочив і заломив руки.

— Kolossal! Pyramidal! Bombenfest! Herr Gott von Spandau! Matiecko z Krakova!

За ним офіцери в регіт.

Та полковник посатанів.

Саржі, марш до мене!

Старшина з того цугу, до якого належав Мотуз, вступила зі своїх місць, побігла до полковника, станула в рівний ряд, вдарла в дах, всі як за шнурком і чекали.

Полковник взяв ся під боки і мірив їх оловяними очима.

— Панове абріхтери, — крутило вашу матъ, — то цісарська дитина не має чистої феци! По трийцять днів касарняка! Я вас навчу, ґалґани! *Abtreten, marsch!*

Старшина відскочила, як опарена, полковник дав якийсь розказ оберляйтнантовн, потім засалютував з легка офіцерам, вони остро відсалютували, він забрав ся й пішов.

Цуги чекали на своїх місцях, оберляйтнант підійшов до резервістів і почав говорити.

— Тепер, в сих днях, ті що відслужили свою службу, то будут іти на урльон до дому, а ті, що не будут добре на себе уважати, то можуть ще лишити ся. А ті, що будут іти на урльон, то казал пан майор, аби вони не кричали *vivat*, бо жовнір як відходить з войска, то має плакати, а не тїшити ся! А ти хлоп, оден за другим, як прийдеши на свій село, до свій тата і маму, то маєш мелїдувати ся у свого війт. *Ja.. So...* А ти мусиши на свій мельдунок дуже уважати, як на свій око в голві, аби кожден знав, де ти є, бо тебе можуть закликати і ти до 24 годни маєш тут знов бути, бо тепер не єст так, як давно було, що ти прийшов собі до дому і лягав спати, але тепер наоколо Австрії — щось емерді... То я тобі балакаю на то, аби ти не настрашив ся і не загубив голову, як тебе будут закликати. Бо як ти знаєши, що твоя халуна має запалити ся, то ти даєш собі раду, а як ти не знаєши, що твоя халуна має запалити ся, то тебе і твою халуну дітко возьме. На то я тобі тепер балакаю, аби ти не балакав, що я не балакав... А як би прийшла до тебе карта, що ти *binnen* 24 годни маєш тут стати ся, то ти цілуєши свій дитину два рази, свою жінку, натурально раз і йдеш, де тебе закликают.

III.

Вояки вернули з розказу і віддихали свободнійше. Одні робили порядок на своїх полчках, інші порнали ся в куферах за останками масла, сира або грейцарамп до кантин, інші ладили ся до писаня листів, хто до родичів, а хто потай до любки. Василь Скорух захав ся в кут і бубонів з книжочки "Dobry ton, czyli nauka zachowania sie w salonie i w towarzyŝtwie", яку купив за дві шістки від Жидка в місті і що поділі й свята сушив голову над нею.

Гурток рекрутів балакав між собою.

Не знаєте, що з Буртником?

— Умер позавчера в шпитали. От, добре, що його Бог забрав не буде мучити ся. Тоді на зецирці, як упав, то лейтнант казав, що удає тай казав нам взяти його й кинути в баюру. Ми вишеслп його далеко на беріг, але не кидали в болото. Гріх за камрата. Ми здоровші та від тих "лявфшрітів" та "підерів" ледви дихали. Відтак привезли ми його до касарні. прийшов "регіменцгерц", колов його іглою поза нігті, розпинав і колов та шингав пожником по тілі, світив сїринк коло ока, бив по лиці, пестрпкав по носі тай казав: "Ге, ферфлюхтер сімулянт!" Взяли його до шпиталю тай там він за кілька годш вмер.

— А-я, при войську так. Здохне кінь, то тягають до протоколів і карають гарнізоном, а згине жовнір, то па його місце с десятох.

— Тай на одного коня іде скілька разів більше, ніж на одного жовніра.

Дала ся чути музика. З військового шпиталю посував ся похоронний похід. Старшина і відділ камратів за караваном, на труні багнет і чак. Смутний марш стогнав па вулиці і гинув під небом. За труною йшов згорблений хлоп, під нахою костур, шапка і вузлик. Йшов в ту дорогу, куди син

його провадив, підводив очі в гору й оглядав ся аби пізнати, чи се та дорога під ним важить ся, чи ноги не служать.

Рекрути станули купами в вікнах, знимали шапки й хрестили ся.

—Не знаєте, хто се?—питали одні.

—Таже Микола Буртник,—відповідали інші.

—От, який сімулянт!

—Заслужив ся ти, пебоже...

—Але одно мені дивно. Коли хлопа мають за худобину, то на що кажуть йому присягати?...

IV.

До Савчука навідала ся мати, він взяв дозвіл у старшини і пішли до шинку. Сіли в куті, обоє бідні, вимуждані.

—Як же там, мамо?

—Дякую за питанє. от добре, Богу дякувати, поки ще чоловік здоров. Лиш старий сарачище слабус. Банує за коровою. Ти чув, що нам упала? Старий постарів ся. не змагає, все випитує за себе. Кажє, що хотів би ще хоч раз перед смертю видіти тебе. От, бідуємо, так дуже бідуємо... Марійку обсилав огник, та бою ся, аби не застудила. Виханує ся то на двір босє. Тяжко достеречи. А Гануська бігас, співас. Оподі пустувала, а я кажу—будь тихо, бо Ілаш не прийде,—“Котрий Ілаш”?—питає. Призабула тебе. Аж як я сказала, що наш Ілаш, той що купив снідничку, то пригадала собі.

—Як там ліси, гори тепер виглядають?

—Смутно, дитинко. Ліс почорнів, а гори хмарами сповиті. Осінь постелила ся на них.

—Йой, так мені без них, що дихати не годен.

Пастала мочанка. Обос вертали до своєї жури, вона обгортала їх, як каламутна глибоїнь.

—Тота керпича, що ти викопав, обсувас ся вже.

—Коби ще се войсько перемучити,—сказав він сухим голосом.

Слово рвало ся. Випили по келїшку, кривили ся, як від отрути і знов потонали в задумі.

Ілаш глядїв на зівяле лице матери і грив кулак, вона дивила ся як він вимарпїв і сльози станули їй в очах.

Западав вечір і пригадував далеку дорогу й розлуку.

— Гай, треба йти домів, бо ніч.

— Як-же ви, мамо, будете йти тепер три милї такою дорогою?

— От, якось поволи зайду. Чи се менї першина? Я вже привикла.

Веміхнула ся й сягнула до кошїля.

Тут маси горнятко масла від нашої Половенької, а тут наш хлїбець, хоть чорний, але у войську здасть ся. Ти може й забув вже його.

— Ой, мамо, де там забув...

— Ага, тут ще Марійка передала яблук з тої яблїнки, що на межі, а Гануська казала, абись здоров був і на Рїздво прийшов.

Підвів її за місто.

— Кланяю ся до тата, до стрпая, до Марійки, Гануськи і добрих людей. Як фіри не буде, то не пускайте ся в ріку. Переночуйте в селі, а досвіта підете домів.

Стояв і глядїв за матірю.

Затирала ся в сумерках.

Нараз, як би опутало його. Скочив і хотїв птахом полетїти за нею...

Зїтхнув і вертав до касарнї. Голос сопівки синав ся дрібненько, вояки шли, сївали й танцювали, як біспуватї.

— Не грай, брате, бо серце трїсне! Отсим баґнетом амїнь собі зроблю.

— Якнїй з мене жовнїр, всі хвалять, а не раз такнїй туск придавить, що як бим Бога не бояв ся... Най би я і все в кровї потопило ся...

Трубіли “Zapfenstreich”. Лямпу загашено, всьо мо-
лило ся й лягало спати. Ліхтарня з вулиці заглядала в ка-
сарню. Коло прічп клячів Савчук. Вслухав ся в голос тру-
бок, світло падало на його голову.

—Гій, горл-горц, гори височезні, гій, море-море, море
безконечне...

Не раз. не два будив ся він та вгадував, скільки дороги
зробила мати і як далеко могла вже бути.

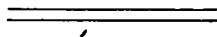
—Гей Ласа! А ти де лізеш!?

—А-а-а-ни. цва-а-й, дра-ай—фір!— втягав фрайтер
крізь сон.

—Не заходи собі. небого, з ніким, бо як верну, то пору-
баю як гадину...

—Го-ой, мамо-мамо, як кости болять!

Сон як камінь привалив касарню...

ВАРІЯТ, ЧИ МАРОД ?

I.

Вечір в цугу.

Вояки порають ся кого роботи як пчоли в улюю. Тут старий жовпїр показує рекрутови, як звивати плащ, помагає йому, стягає туго ремінцямв, ділить боком долонї як правником на три части і насаджує на танїстру, он два рекрути протягають лшуром ївер, там оден смотрить в люфу до сьвітла, чи нема в нїй плями. тут на лавці гладять порцеляновим черепком ремїнь, аж сьвітить ся, он той, що був пїддячим дома, сидить на куферку голїй, латає сорочку і бренить тоненьким голосом як пчола за пазухою:

“Памятайте, християне, що ся з вами колєсь стане; всїм по смерти їти треба, чи до некла, чи до неба — на віки...”

Сьліває і кривить ся, як би плакав. Сьніванка ссе журу з його серця.

Два їнди стоять, слухають і також скривили ся. За печою чуває ся дзюбатий ломака, той що коли питають, як називас ся, він вмїє відповісти лиш: Василь. А питають, звідки ти? то відповідає: З пашого села.

А там в куті нинає Грицько Юхт, де би вкрасти щїтку і стягнути з полочки хлїб, бо для него трьох комїснїаків на пять дїїв за мало. Оден бохонок вистає йому лиш на день, а на нїч пїд деку треба ще одного. Груболиций з малими очима в вузких повїках. Тим очам приходить тяжко розглянути ся, тому він обертає головою, майже вітрить задертим носиком і нагадує кертїцю, що винорпала ся з землї.

Чорпавий фїрер снер ся конець стола і гладить на цимру. Такий його звичай в вільних хвїлях. Нїхто не чув його крику,

не видів у него злости, ні лукавства, ні фалшу. Не ходив по но-
чах, як інші, не запивав ся в кантині, лиш пильнував служби.
На своїх людей вмів він так уважати, що його відділ був най-
спокійніший і найліпший в цілій компанії. Відслужив свої лі-
та без найменшої карн, а завтра має виходити.

Там далеко дома його також треба. Земля чекає на молоді
руки. Батько, мати постаріли ся, треба помочи, але нині ще
його око стереже цугу, виповнює до остатку свій обовязок, а
завтра зі спокійним сумлінням кине він сі мурн і на його місце
прийде янший.

— Пане цугсфір, — спитав вояк. — чи не жаль вам нас
покидати?

— Привик я, хлопці, до вас, — сказав фірер. — Тяжка
тут служба, але й дома не лекше...

— Ви все чогось засумовані. — переймив жовнір. — Як
би так я на вашім місци, то гуляв би, а потім взяв собі годну
та богату дівчину. але так. що як вбуває чобіт і дубне погою, то
хата здригне ся, а холява на людці трісне. та оженив ся, та
газдував би, як то кажуть. по руськи та по людьки! А журити
ся чого?

Фірер махнув рукою і задумав ся.

— Вам у войську було добре тай дома буде несогірше. —
сказав старший жовнір, — доброму всюди добре. Тай нам було
добре. доки ви з нами. А в тім. що жовнірови за біда? Має тут
мундур і хліб і черевки і гельтаґ—всьо, що загадає і навчить
ся, що не буде дурним.

— Най пес тут учить ся, не людські діти! — вокриув ре-
крут.—А се як? А податки та всякі драчки на яку мару крір-
ваємо? Чи на те. аби в селі школи не було, лиш аби на науку
аж до войська йти?! Тьфу! Бодай тобі рот на потилицю скриви-
ло! Чи як кажеш, Іване?

— Питай ти мене, а я тебе буду, тай спитаймо ся оба сво-
го дурного розуму. І до Бога не кричи, бо далеко. Не вчує, —

відрубав Іван і кропнув таким словом, якого не знайдеш в молитвеннику.

— Відрик би ся я того всього, що мені тут дають і ще доплатив їм, аби мене не держали і не забирали час за пустодурно. Певно, що сякому-такому перобі, який дома гнив на печі і злихав з голоду, паршива зупа може так засмакувати, що вмер би без неї, бо се ніби задурно, але хто вміє працювати і знає силу ліпшій роботі, ніж дурні “айпцки” міліони разів витинати, у того пес має поряднішу страву і статок, ніж чоловік тут при войську.

Коло фірера присів ся жовнір Сель Макітра.

— Дає мені серце на вість, що як ви нас покинете, то тут настає таке, якого ще світ не видів... Капраль не поведе так людей, як ви. Ви гадівська дитина, тому вміли нас учити, а той, вибачайте за слово — таке ви самі знаєте — балабушник, Жидам міхи посив... Такий як вийде на саржу, то нема гіршого пса на світі... Знаєте, що вистроїв він в тамтій компанії, з якої прийшов? Счинив одного раня Гвавт, що хтось вкрав йому гроші. Цілий цуг кляв ся на чім світ стоїть, а він каже нарешті, аби люди зложили ся по шістьці і вернули йому гроші, то він замовчить про все і не буде нікого тягати до рапорту. Дурні люди послухали і для сьвятого спокою скинули ся щось на вісім левів...

Макітра подумав трохи, а по хвилі додав:

— До смерти не забуду і все буду благословити вас за те, що як я перемерз на варті, ви лиш подивили ся на мене і сказали: Ти, виджу, слабій, але добрий хлопець. Ходи, будеш коло мене. Там поштуркували би тебе, а я не дам. — Ой, пане цугсфір, пане цугсфір, чи віддячу ся я вам коли, чи зійдемо ся коли в житю...

Фірер рушив головою.

— Та що... Я був добрий для тебе, а ти для мене. Мундур все мені чистив...

.

В ранці рано вояки підняли гамір на подвір'ю. Скупчили ся коло свого фірера, він стояв в китарі, у вишиваній сорочці, в капелюсі з павами, як князь і пращав ся.

Рекрутяги плакали і пхали ся до його рук, а він боронив ся. Сень Макітра вхопив його обіруч за шню і заводив як на похороні.

— Тату наш найлюбіщий, на що нас покидаєш, на кого нас лишаєш?!

— А вважайте, хлопці, на себе, пильнуйте ся. один другому помагайте, аби сте мені стида не зробили! Дякую вам, щосте послушні були тай мене пошанували, най вас Пан Бог пошанує і най вам допоможе!

— Дякуємо! Дай Боже! — гриміло з кількадесять грудий.

Шапки довго буюли в повітря, а до них кланяв ся з далека капелюх з павами.

II.

Вечір в цугу.

Пан капраль розвернув ся на ліжку і крикнув:

— Другий цуг!

Вояки збігли ся до него.

Підняв ся на ліктях і вчинив здивоване лице.

— Ото, во-во є другий цуг!? Ото во-во-во-о!? *Herstellt... Herstellt.* казав я! Чула одна з другою!? *Abtreten marsch!* Як скажу *abtreten*, то всьо, що жис, має відскочити як бп в тебе, в твого тата і маму грім ударив, або шляк трафив! А, мокрі рекрути, я вам дам школу! Я кличу другий цуг, а він оден з другим лізе, як стара, перевалена корова! Чекайте, я вас навчу дисципліни...

Пождав хвилю, а параз знов крикнув:

— Другий цуг!

З гримотом і тупотом як стадо сполошених коний, кинчло ся всьо до него.

— *Herstellt!*

Весьо відскочило як опарене.

—Nieder!

Всі впали на землю!

—Auf!

Командував далі те саме, лиш в скоршім темпі.

Счинив ся гриміт і тупіт як в кінській стайні.

За часок настала подуха, шум і сопіне як із трицяти ковальських міхів.

Вояки витрали піт, стогнали, падали і зривали ся. Деякий штовхнув передного під бік, бо ковтнув його обцасом в голову, шенотом синнали ся проклони, з кута долетів здушений сьміх.

Від того сьміху капраль сказив ся. Скочив, вхопив трипачку і гаратав по головах, плечах і руках.

Тверді хлопські голови витримали, а капраль змучив ся. Сїв на ліжку і закликав знов цілий цуг.

Хлопці прибігли і настала тяжка тишина.

Капраль мовив хрипливим голосом.

— А тепер знаєш, оден з другим, за що дав я вам такого духа?

Рекрути дивили ся тупо на него.

— Пся кров! Матір вашу! Ви не знаєте!?

— Ні, — впадо кілька голосів.

— А онде що!?! — показав на одно ліжку в куті, на нїм лежав хтось під коцом.

Лукавий сьміх блиснув з під капралевих бров.

— То є весь цуг!?! А он хто лежить? Ідїть і стягніть його за ноги сюди!

Вояки кинули ся до ліжка як розжертї вовки і за хвилю тягнули товариша штовхаючи.

Аби тебе грім забив! Ади, а ми через него так швіцу вали! Бог би тебе побив!

Блїдий жовнір протирав очи і роззирав ся.

Капраль взяв його на допит.

Ти що за оден?

— Сень Макітра.

— Ге, Сень, певно бабин син.

— Ні, я не маю нікого.

— А звідкиж ти взяв ся, коли ти не маєш нікого? З кропиви? Ти певно кропивник?

— Не кліть, пане капраль; мої тато і мама в гробі спочивають, а вп...

— Гм, Макітра. Чекай будемо мали в чім мак терти! Ти чого заліз під деку, як я кликав цуг?

— Я слабій.

— Ти слабій-й?! Чекай я тебе викурую. Ге, се якась телігенція — мені тут буде коники пускати! То ти не мав кому на голову вилізти та прийшов тут до мого цугу!? Чекай небоже, я тобі вилізу на твоє здоров'я... Можеш таки нині справити собі трумну... Ти чому не писав ся марод?

Макітра розбудив ся цілком. повів головою на бік. на його лиці перемигнув дивний усміх і в мить щез, око стало студене як сталь. По хвилі спитав:

— Що з того прийде? Я мельдував ся вперед, але повидав, що се ні на що...

Капраль побілів, втяв зубами губу, дивив ся довго на него а потім сказав:

— Я пізнаю по твоїх очах, що з тебе така гадина, якої світ не впів, ну, але пожди — з мене ще більша. Я вже виджу, що буду мати з тобою клопіт. Ми оба так легко не розійдемо ся, як ти гадаєш.

Встав і нахилив ся до него.

— За два місяці маю йти на урльоп, я дуже рад би впрвати ся вже раз із сего проклятого пекла, але ади, (вдарив себе в груди) аби я тут через тебе і два роки мав лишити ся, то я тобі кінця доїду! Я тобі вязи скручу! Чекай, хлопе, злодію!...

— Пане капраль, — сказав спокійно Макітра з тим самим студеним усміхом, — хтож видів таке балакати? Чомуж би ви мали через мене не йти на урльоп? Алеж підете, бігме, підете,

навіть борше...

Капраль дубнув ногою.

— Мовч!

Потім звернув ся до других і рішив:

Хлопці, коли він так деку любить, то дайте йому її сеї ночі, бо будете всі швіцували через него. Оден за всіх—всі за одного; такий припіс у войську.

— Добре!—гукнуло з десять голосів.

Дати деку значить кинути в ночі на когось коц і задушити або вимістити чоловіка так, аби вмер в шпиталі.

— А я вам, хлопці, раджу — дайте спокій з декою, — звернув ся Макітра до товаришів.

— Або що!?! Ади, який найшов ся! Ще страшпть, ги—ги!

На менї аж сорочка полотном стала! — добавив перконосий Юхт, що спрятав тимчасом Макітрин хліб з полицки.

— Другий цуг!

Вояки збігли ся.

— Мой, не хочу блюзи на собі!

Кількох стягало з капрала блюзу, він тимчасом навчав.

— Розказ має бути розказ. Аби я тобі не знати що казав, то ти мусиш весь зробити. Як би я тобі що злого казав зробити, то ти можеш на другий день рано писати ся до рапорту, але розказ мусить бути вповнений, бо пнакше за субординацію йдеш до гарнізону. Скажу тобі: Хлопе, ханай гвер і стріляй ся! або: лізь на вікно і скачи з другого пйонтра, то ти хапаш гвер і стріляш ся, або скачеш з другого пйонтра, а завтра можеш йти й писати ся на мене до рапорту, чп як собі хочеш, але розказ має бути розказ!... Хлопе, а як би я так сказав тобі: Берн сїрник і підпали хату!

— Гир! — крикнув Юхт як несамовитий і прибіг з пачкою сідників. — Котру хату кажете підпалити, пане капраль?

— Herstellt, гадюго! А ти хочеш підпалювати!? Злодію — таж за се кримінал! Хати не вільно підпалювати і для

того як би я тобі такий розказ дав, то ти не смієш мене слухати, бо такий розказ не є вальорний!

Капраль перервав науку войськових приписів і розказував далі.

— Мой, не хочу пантальонів на собі!

Стягали пантальони.

— Мой, не хочу черевків!

Макітра стягав черевки, капраль запер пальцями, нараз пустив, той полетів з черевком і мало не вибив собі зубів до залізної прічі.

Капраль виймав цигаро.

— Горить!

Двайцять люда прибігло і виймали сїрники з кишені.

— В цивільнім служив їндам, а тут цілий цуг служить йому.

— А тепер все, що жне, стелить ліжка і лягає!

Стелили ліжка, складали мундур, молили ся й лягали.

Zimmerordinnanz, на якого припала нині черга, виліз на стіл, взяв одною рукою закрутку лямпи і читав з памяти:

— Добра ніч, панове саржі і вам камрати! Сьвітло з хати — дівчина до хати, аби пан капраль мали що кохати!

— Файно, — муркнув капраль.

Жовнір фукнув в лямпу і стало темно як під землею.

— Котрий скаже нині байки?

По довгим торзі зачав оповідати Савчук.

— Був раз жовнір, що не знав ніякого страху. Не бояв ся він ні почи, ні громів, ні ворога, ні смерти. І не мав нікого й нічого, лише такий камінь, що був чистий як сльоза і світив ся як роса до схід сонця. І носив він той камінь при собі і стеріг його перед людьми і видів себе в нім, як в зеркалі. А був той камінь дивний — від кривди темнів, від просьвітку ставав яснійший.

Одні слухали сего оповіданя, інші вглубляли ся в свою гризоту, в спомини і западали в сон.

Макітра скулив ся під коцом і кашляв. Сїв на ліжку, обняв обіруч коліна, підсунув їх аж під шию та затискав зуби, так кололо його в грудях і спирало дух. Знов стягло його до кашлю, в грудях і горлі зробило ся горячо, на него вдарив студений піт, він зімлів. Через час пробудив ся сидючи з головою на колінах. В пам'яті перелетів оден ранок. Сень стоїть перед лікарем, той казав скинути сорочку, обстукав його кулаком, аж до другої цимри було чути і сказав, що йому нічого не хвибує.

— А він таки не піддався і як лежав лише в сорочці, встав, взяв на груди кармазинові піци*), взяв гвер, настромив багнет і пішов відбирати свій днямент, в яким була мамнина сльоза і його честь, — гуділо слово казки.

З далекого кута долітав шеліт.

— Мо, Грицю, кажу тобі не лїзь! Ти хочеш якої біди? Тебе якпий напав? Ти капралів вірник? Таже завтра може таке саме впасти на тебе. Кажу тобі не йди, бо не дай Боже чого, то я сам таки досвіта йду і пішу ся до рапорту на тебе.

Вчув се Макітра. Зняв потихо гвер з залізного гака, наложив під коцом багнет, взяв коробку з п'ятьма патронами і заложив її в гвер. Підсунув ся до залізної штаби в головах ліжка, спер гвер на колінах і чекав.

Савчук кінчив казку сонним голосом, вкінці затих. Деякі хроніли...

По часі скрикнула дошка в підлозі, щось зачепило в стіл, там гей би здушений хихот.

Злодійський рух з кута посуває ся до середини цимри, як би два-три медведі підлазили до Макітриного ліжка.

Сусідний товариш хроне на всі заставки, от, вони вже коло него, минають його — спинили ся право Макітри. Два по боках, оден в ногах розтягають щось і насувають на ліжку. Чпїсь руки лапають по ліжку і скрадають ся по темки до ніг Макітри, як вовки.

*) Військова відзнака доброго стрільця.

Тут хтось як би його грім прошив, підняв трійголос і генував на землю, по сім злетів верхняк стола, гримнув стріл, аж касарня здригнула і всьо, що жило, схопило ся на рівні ноги.

— Гвалт! Шпекціон! Таскапраль! Сьвітло!

Новий стріл внав потемки на ліжко капралья. Капраль схопив ся і чмихнув під ліжко.

Влетів інспекціон з ліхтарнею, капраль від дня, фельдфебель та офіцпр.

На підлозі качав ся пробитий Юхт, за столом зойкав і кндав собою піддячий.

Нараз очі всіх упали на Макітру. Він стрілив за капралем під ліжко, той вискочив, розправив руки і заревів до него, як звір.

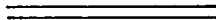
— Чи ти варіят, чи марод?!

В туж мпть луснув четвертий стріл, капраль викинув ся як серник, одною рукою за груди, другу спер поза себе до стіни, сунув ся поволи в бік і впав за ліжко.

— Ти що робиш?! — загомонів офіцпр і видер карабін.

Макітра зложив руки на колінах, на сорочці червопіла кров, як кармазинові шіцц — він всьміхнув ся по свому і сказав спокійно:

— А щож би... Отсим двом свиптухам дав деку, онтого сучого сина пустив на урльоп, а мене беріть до шпиталю, чи на фестунок — мені всьо одно...

У МИЛОСЕРНОЇ БОГІНІ З КАМ'ЯНИМ СЕРЦЕМ

Осінній ранок заглядав до шпитальної кімнати і будив життя. Вертери стелили ліжка, замітали, здоровші мародери мпили ся і підставляли умивальниці та зливали воду цинковими черпаками слабшим. Старий інвалід чесав ся сидячи і шепотів молитви. В куті на чотирьох ліжках лежали ті, що були між життям і смертю. Звідти долітали тяжкі віддихи, стогнання і зітхання. Один з півтвореними очима хрипів, один тер ся в одно по-під ніє й оглядав нігті. Повидів ту роботу вертер і бомкнув:

— Не далекі твої гони, небоже. До полуцня, тай буде по тобі.

Далі лежали два горілиць, мимрили в горячці смертельними голосами і подавали на мерців. Тих, що поведгавали і помагали вертерам, було п'ятьох; два улани, два інфантеристи, та один канонір — всі епілептики. Держали їх тут через 48 днів, а на табличках над їх ліжками було виписано: *Zur Constatierung*.

Інфантерист Дропюк, чорний крепкий парубок сів на край ліжка і заложив руки; канонір Гресюк, білявий, углий хлопець, підійшов до него:

- Ов, Дропюк, ти чого так посоловів?

Дропюк рушив плечима і глядів далі в землю. По очах і личи видно було, що жерла його мелянхолія.

Інші також се завважили.

— А йому що стало ся? Сночи прибагав так, що мене ще тепо від сміху під грудьми коле, а нині встав такий, як би йому жили підтяв!

Як новиділи, що він уперто мовчить, то перестали займати його.

Інфантерист Сидор, добродушний хлопчиско, вештав ся по цимрі і помагав усім.

— Алеж то мене голова болить,— скаржив ся він.

— Ой, ти все лиш з тою головою, — закинув вертер.

— Але нині так мене скипає, що аж в очех тьмить ся.

Улан плентав ся тяжким, лїнвим кроком і глометав хлїб.

— Улан! — крикнув вертер, — ти мив ся?

— Мив ся.

— Хто видїв?

— Ні, ні, він не мив ся, я не видїв.

— Тай я не видїв.

— Тай я ні.

Улан всьміхав ся розлізло і румеґав далі. Вертер улютив ся.

— Ади, який мудрий! Ліпше пролупив очи, тай зараз до хлїба! То ще раз лїнь. А ти не міг би помочи дещо, лише зазираеш, куди ворони літають!? То ще десь оферма була з тебе; ніякого стиду не маєш! Ади на Сидора, та то дїтвак супроти тебе, а всьо робить, о, дивя, твоє ліжко застелив! Іди, бо як скажу пану реґіменцгерцови, то будеш виїїв! Най, Сидорку, не стели йому більше, най собі сам стелить! Чекай, запряжу його нині до коритаря! Будеш шурувати підлогу, що здохнеш!

Улан докінчив хлїб і ніби брав ся до роботи. Через те лїнивство ніхто не любив його.

От він ніби поправляє коло ліжка свого камрата і пасе оком вертера й всьміхає ся. Нараз гейби його щось цукнуло. він випростував ся і вдер собою до підлоги!

— Йой, вертер, біжи, біжи, біжи!! — кликав марод з повязаною ногою.

Вертер вибіг з мародцимри, а хорпїй на ногу взяв свою палицю.

— Хло' ти чого аж тут приїїз розщїбати собою? А пілеи звідси!

Намахував палицею, буцім хотїв відганяти його.

Деякі сьміяли ся.

Вбіг вертер з лікарем.

Підняли улана на ліжку, лікар став живо підтягати йому повіку, потім взяв одною рукою під коліню, а другою вдарив зверху, відтак вколов іглою поза ніхоть, а улан метав ся як риба і тяжко було рослідити його. Вкінци утих.

— Вже його пустило, — сказав лікар і вийшов.

На коридорі загомонів дзвінок.

Вертери взяли “бас” — широку деревляну скриплю з шальками як би впеув із сушарні і пішли по зупу.

Настала тишина і мовчанка.

Гресюк розв'язав клунок, взяв чисту сорочку і хотів убирати.

В тім Дронюк скочив як навіжений і з пришибленим зойком геннув на лице і в тій же хвили випростував ся на рівні ноги й упав горілиць.

Гресюк настрашив ся, прибіг піднимати його і — упав на него. Розцибали ся оба на собі. Обом виступила піна. Дронюк скреготав зубами, товк головою до підлоги, бив руками і ногами, затискав п'ястукки, аж кров виступила з-поза ніхтів і лебедів, немов крізь сон, якісь неясні слова, щось як: мамо, мамо, а Гресюк товк ся поперек него.

Мародн дивили ся на ту сцену.

— Боже, Боже, яке те жите людське. Де стільки сили набереть ся в християннії на такі муки?

— От, ковчирю пів року на ту ногу, але волію вже се піж хоч раз отак. Господи, борони та заступи від такого.

— Де ті вертери потекли ся, що так довго їх нема?

Гресюк скотив ся з Дронюка і втих, а Дронюк ще кидав ся. Червоний як грань, піт лав ся цюрком з него.

Врешті і він утих.

Лежали оба побіч себе покровавлені, як на війні. Лежали тихо, непорушно. З далеких сторін звела їх падавка на спільну дошку. Звела їх недовірчивість бранкової комісії, щоб поба-

вити ся їх мукою, бо їх діди і тати ще мало були на позорщи.

Вставали оба смертельно помучені, стогнали і втирали ся. Нараз глипнув один на одного і витріщив очі.

Гіркий сьміх скривив мертвецькі лиця всіх хорих.

— Рано і вечір клену і молю ся — Боже, забери мене з сего сьвіта! Бодай я не дочекав отак мучити ся!—лебедів сухим голосом Гресюк.

Поволокли ся оба як підвіяні на свої ліжка і заснули скоро.

Вертери принесли зупу і паювали межн хорих.

По сніданю помили шальки і знов стало тихо.

Знов загомонів дзвінок.

Вертери вибігли.

По часі дав ся чути стук, очі хорих звернули ся в той бік, двері відчинили ся на розтвір і до цимри внесли “цувакса”*) покровавленого і позавпваного так, що видко було лише зажмурені очі.

— Хто то? — спитали всі нараз.

— Ерзац-резервіст з підрізаним горлом, — сказали вертери і саджали його на порожнє ліжко.

— Що!? Ерзац-резервіст!? Не міг два місяці витримати!? А він чого різав ся?

— Та йди і спитай його!

— А жие ще?

— Та жие.

— Ов, якийсь маркірант!***) Тп, хло' не міг лїпше потиснути, абиє був цілком зарізавав ся?

— От, дай покій. не буди; хто знає, яке його було.

— Та аби не знати яке, то я би не різав ся. А твер від чого? Кульку в люфу. а з люфи в голову. таї уже.

Вертери знов вийшли.

*) Нэвоприбулого.

***) Ошуканець. кепкар.

За кілька хвиль внесли пишого.

— А сему що хибус?

— Скочив з другого поверха і поломив собі ребра і ноги і потовк крижі. Він не цуваке; ми перенесли його з гори, бо там нема місця. Він вже тут далі рік.

Сего ніхто не брав на сміх, лише один зітхнув. Відай набилювало ся якесь криве слово, але згадав за свою біду і за гріх тай умовк.

— Мо, ня, вертерп! А ви ще йдете? Та буде вже тут тої біди!

- - Ще одного маємо принести, — сказали вертерп і ввійшли.

Через час внесли третього.

Мароди зареготали ся.

— А сему чп не пархп на голові, що так 'го файно позавивали, як дівку до шлюбу?

— Сшивали йому голову, бо нанали па него два п'яні улапи і порубали.

— Певно через дівку?

— Дідько його знає.

— А він що за один?

— Канонір. Він як фалатнув одного своїм праником, тай голова на двоє, а від другого дістав своє. Але модна біда! Міркуйте собі: зайшов з порубаною головою від цитаделі через ціле місто, аж на свою касарню.

— Цсс, о, з сип не зачіпай ся!

Канонір підняв ся на лікти, очп і ніс виглядали понуро, як зпід шелома.

— Не бій ся, фасольнику, — простогнав він. — Як би мені так як тобі, то герцював би тепер з канонами по дуброві, а не гнив отут і жер зупу за дурно!...

О десятий годині прийшла візига.

Два молоді лікарі і два капралі-санітети: один ніс скринку з ліками та інструментами, другий книжку, перо й каламар.

За ними прийшов полковий лікар. Позаписували “цуваксів” і почали переходити по черзі по-при кожного хворого. Змінювали написи на табличках і відповідно до горячки приписували страву.

Прийшли до того, що скочив з другого поверха.

Полковий лікар, середнього росту, сивий, з бритою бородою і добрими очима, взяв його за живчик і спитав:

— Якже там синку?

Вертери зняли з хорого покривало.

Поломані ребра, ноги, побиті крижі, вкриті чорними ранами, кости стреміли як осмалені скипи. А жите тліло ще в тій нужді мук. Його очі світили мертвим блиском. Як побитий птах. Обертали його як кусень дерева, обкладали бавовною і перевязували.

Регіменцарцт заломив руки і хитав головою. Відтак погладив його як дитину і промовив:

— Ой, ти бідаку, бідаку! Мученику, мученику!

У відповідь на се слово покотили ся дві грубі сльози по жовтім лиці марода.

Візита вийшла.

Тепер брали вертери по одному з тих хорих, що не могли ходити — на ноші і несли їх до операційної салі.

Звідти долітали зойки, писки і лайка.

Білозора, що болів довгі місяці на ногу, внесли блідого і положили на ліжко.

— А що? — спитав сусід.

- - А щож би... перевили тай казали, що відай треба буде втинати ногу. Там саме втинали одному. Як подивив ся я, то аж ми в очех потемніло. Успали його, обтяли шкіру наоколо ноги як кору на дереві, закотили в гору і різали кість пилкою. Марод пищав крізь сон і сїпав ся, як перший-ліпший з отепл, що мають тоту слабість. А один з болю поздрав з себе всі перевязки... Ви кажете нераз, що я студеного серця, а я чую лише, що моя душа дуже зломана. Так здасть ся, перековпиріти

отут сім місяців, то не що будь. А моя рідня? Думаєте, що вона має до мене те серце, що вперед? Гадаєте, що вона від тих моїх болів не ствердла? Ствердла, зіпсувала ся так, як ми всі тут. Бо такий, що вмирає, а не може вмерти — стає ненависним для людей і для себе. У войську нема поезії.

Заспчав з болю і не міг здержати ся від сліз.

— Ото, чоловічку, і щож я тепер буду робити без поги? І все те через дідьчу римунду!

Але в тій хвили заціпив зуби, аж губа закровавила ся і процідив понуро:

— А знаєте, звідки то все? Оті муки і зойки, які оглядає отсе некло?

— Звідки?

— Звідти, що наші газети і петпції—сьміте, а наші посли — с-с-с-с. Скажу вам ще одно: добре так, а як буде гірше, то се мене також не здивує, бо кождий нарід має те, на що заслугу- Schluss!

Зімлів!

II.

Коло старого інваліда спрятував вертерірушив йому якусь дрибничку на шафці. Інвалід заметушив ся і стогнувши зачав сварити опалим голосом, а його схоровані очі косили ся як у постріленого яструба.

З полудня прийшла його жінка і ще якась бабуся. Принесли старому булок і вина. Обі в хустах сиділи і випали коло хорого як мухи коло заголомшеної мухи.

Сонце заглянуло крізь вікна під стелею, Гресюк встав і вбрав ся. Гіренький був його хід, як тої курки, що встала з гнізда. Натягнув плащ і вийшов на шпитальний город.

Не було студено, сонце всьміхало ся крізь жовтолїсті липи, але він був так ослаблений, що здрігав перед подихом вітру. Сів на лавку під липою і дивив ся як зівяле листє рухало ся на землі. Крутило ся, піднімало ся, як би хотіло підлетіти до своїх галузок. І він відпав від своєї галузи, як той лист .. Ет

що там! От, курити нема що! Гей, не знають люди зі сьвіта, що то є, як жовнір немає тютюну, або на картку до своїх!

Два вертери надійшли з ношами і станули спочити.

— Деж ви те несете?

— До трупарні. Улан.

— Якій улан?

— Таже тут на ношах.

Гресюк відхилив простирало: під ним лежав мертвець, а він навіть не спостеріг його вперед, як би на ношах нічого й не було.

— Скоро затирають ся тут сліди по чоловіці.

Пішли.

Гресюк гладив рукою по руці як старець і шептав:

— Грій, сонічко боже, грій. Не загірло ти мене на весні, то загрій хоть в осени. Не зазнав я тепла тай нікого не мав. Так якось ховав ся у студени, на самоті. Здаєть ся, що перший раз так мене грієш. Коби можна спочити так на віки і дивити ся...

Збудив його звук сопілки. Кинув ся шукати її. Се в гарнізонівій казни вигравав хтось козака. Гресюк станув під закратованими вікнами.

Спів, регіт, тупіт і дзенькіт кайданів до такту. Захриплі голоси вязали ся в понурій і дикій хор. Безнадійність, неволя і роспука віяла з него. Хоч було се на другім поверсі, а здавало ся, що та чорна луна летіла з-під землі, з чистилища. Між арештантами счинила ся бійка. Гатили ся кайданами по готовах. Сопілка додавала чортівської охоти.

Один арештант держав ся ґратів і плюнув в долину. Гресюк уступив ся, а арештант пустив до него прикре слово.

— Я тобі, брате, не дивую ся, — вповів Гресюк. — Я знаю, що навіть ангел на ланцюху став би ся чортом.

Арештант подумав, а по хвили відповів:

— Правду, брате, кажеш. Вибачай!

Пустив ґрати і зсунув ся в долину.

На город вийшов капітан, середніх літ, без шаблі, з двома вертерами. В драгих панталюнах, похнюплений як воднонос, закурював від вертера цигаро і салютував йому низьким уклонем, а другий подав йому руку, потрясав нею, а потім взяв його “за пан-брат” під рамено і так пішли.

Гресюк глигнув допитливо на першого вертера, що стояв ще і всміхався за капітаном.

— Варіят, — пояснив вертер. — Зійшов на таке через свою жінку.

Вітер підняв листе і поніс за капітаном.

Кількох народів вийшло на город.

Пожовклі лиця, в очах дрімала скритість і хвороба злочину. Далі вірити годі, що на світі є ще якесь здоров'я.

Та Гресюк помилився. На город виринула панночка, свіжа як рожа, прийшла “зі світа” і внесла з собою чарп свободи й здоров'я. З'явилася в сім пеклі нудьги і смерті як ангел. Жовнір вийшов за нею, обоє взялися під руки і пішли до лавки в куті города. Він викрадався ночами до неї, перелазив мур як кіт, аж раз прихопили його і призначили до маринарки. Завтра повезуть його на кілька літ до Полі над Адрієське море.

III.

Ніч.

Тихцем встає Білосор, підсуваєся на кули до Гресюка і шепче:

— Видиш всіх тут?

— Виджу.

— З ними так само як з нами. Красшу половину нашого віку ми вже пережили, а як пережили, то знаєш.

— Знаю.

— Ну, то лежи тихо, ані рушся. Те що буде—не цікаве.

Білосор висунувся на ліжко найближчого товариша, приляг йому грудь коліном, одною рукою схопив за горло, а другою заткав губу.

Счинила ся метушня, глухе скавуліне як би хто пса дувив в міху—і стало знов тихо.

Білозор ліз по черзї з ліжка на ліжко.

З Гресюка лав піт, голова як в полумю.

Врешті гробовий спокій привалив цілу комнату. Ліжка подібні до гробів, залізни штаби в головах, до хрестів, на них таблички з іменами. Деяка табличка калатала як гомівки кістяка.

Двері риннули, як би під серце студеним спісом вколов. Білозор полїз як тигр до дальших комнат... З цілого шпиталю стала одна величезна трупарня.

Нараз задрожали мурн і почали валити ся, стелі і стовни розпадали ся на всі боки, а між ними шибав Білозор як шалепа хмара. Гресюк прокинувся облитий потом від горячки і зітхнув.

На столі трімав вертер енергий на руках. Перед ним блимала оливна лямка в умивальниці, металала світло на стелю і горою на стїни, а долом зробила ся бездонна чорна пропасть, в якій стогнали молоді люди.

Гень сходами гомонїв дзвінок і чути було кроки. Се йшов священник на другий поверх, до тих, що вмирали на глуханю. Дзвінок і кроки втихали, то знов будили ся. Видно багато було там роботи.

Гресюк глянув на Білозора, він не снав.

—Ви кидали ся в сні і кричали,—сказав Білозор,—і я також збудив ся. Такий милий сон снів ся менї. Десь я далеко в своїм ріднім селї і десь перед нашою хатою так ясно сонце світить, аж за очі ловить. Зелене жито лелїс, а його зеленє така ясна, якої я ще не видїв. І приходять вороги до того жита і не жати, але косити його хочать, а я як ухоплю бучагу, як стаю їх прати,—геть вигнав і—

Білозор урвав.

Дропюк зачав бити собою на ліжку і злетів на землю.
Кликнули вертера.

Було по півночі і знов всі поснули...

Рапо попесли Білозора до операції. Гресюк надслухував цілою душею і тремтів усім тілом.

—Щу і щож?—спитав він Білозора, як саджали його на ліжку.

—Сказали, що нога гоїть ся і не треба втинати.

Гресюк радував ся.

Білзор моргнув до него і показав на одного марода.

—Дивіть, він ходить, а за ним сяє ся смерть, відите?
Вона погань за нами всіми так волочить ся.

Гресюк глядів на страшного як смерть жовніра...

Прийшов капраль і прочитав двох, що мали виходити на волю.

Білзор і Гресюк гляділи завидно на їх радість. Багато хорих нереспнало ся, лише вони ковиріли, немов мали цілий свій вік тут перемучити.

—Люди йдуть, Білзоре, а на нас не прийшла ще черга.

—Не журіть ся, нереспнимо свій час, а відтак впженуть нас як телята на зелену пашу.

—Коби то можна лежати каменем.

—Ви бачили золотий напис на сїм шпитали: “Charitas?”
Милосерна богиня, хе хе. Білі в неї груди, але серце камене...

До хорого з поломаними ногами і ребрами приступив жовнір і подав лист.

Скляними очима глянув він на письмо, оглядав кожду дрібничку, як би хотів на віки заховати в пам'яті.

Просив шепотом, аби прочитати.

Жовнір сів біля него і читав:

Дорогий Сину!

Доношу Тобі, що з ласки Бога ще живу і зичу Тобі здоровля і поведження. Рік вже мшув, а від Тебе нема п'якої

відомості. Гадав я, ховай Боже, що Ти вже вмер, та вїйт казав що була би чорна картка прийшла. Значить, що Ти Богу дякувати, живеш, але що дієть ся з Тобою, як Тобі поводить ся, того нічо, а нічо не знаю. Дорогий Сину, серце мені з жалю крає ся, що маю Тобі нині донести смутну відомість. Най мені Господь простить. Твоя Мати вже небіжка. Най її Бог прийме до царства небесного, а Тобі най дасть силу і розраду. Бідняга дуже банувала за Тобою. побивала ся як ластівка, до останнього духу питала за Тобою. казала, що як би Тебе ще хоть раз увиділа, то віджила би може. Нанашко Максим ледви її втихомрив. Наказував. аби так не тужила, бо її жаль постелить Тобі до смерти смутну дорогу, а вона закривала лице руками, душила ся і так мовкла. Прийми її останнє благословенє, Сину. А я також не надію ся увидіти Тебе. Синашу, Синашу! Ти далеко, а я тут без ніякої помочи на вищету сходжу. Лічу свої старі дні та гірку нудьгу і пеміч гризу. Туск каменем груди давить, в горлі душить, огнем пече.”

Хорий відвернув голову і рушив рукою до читаючого.

—Пожди—трохи.

Рясні сльози покотили ся по жовтім нерухомім лиці.

Шептав, як би молив ся.

—Боже, Боже, моцний Боже, забери мене з сего світа.

Жовнір читав далі.

“Виволочу ся вечером у луг, трава як барвінок, пай на косовицю мпнув, праця марно пропадає, бо нема Твоїх рук, нема Тебе, аби станув з косою. Кервавими сльозами кличу: Верни ся. верни ся, мій Сину! Трава хлипає, земля плаче за Тобою!

—Ой, чи не він.—На тім світі хйба стане з косою,— втрутив ся голос із сусідної постелі.

Жовнірови, що читав, жаль завертів ся в горлі. Хорий вдпвив ся в стелю і шептав в дусі:

—Боже, змилуй ся наді мною, відпусти мені...

Жовиїр читав далі.

“А я стою, туманію, в землю западаю ся, а піч підкрадає ся як злодій, гасить мій просвіток, прилягає надію і посуває ся з моїм туском далі й далі. Сновиває землю, небо, цілий світ. Така чорна, тяженька, безконечна піч”.

Лист кінчив ся поклоном і поздоровленем, але хорий не чув вже того.

Вертери прибігли до него й хрестили ся...

НА ДУБРОВІ

—Хлопці! Ану покажіть, що вмієте! Я хочу раз, але добре! Ади, пан лейтнант дивлять ся!

Капраль відбіг на кілька кроків і крикнув:

—Habt Acht!...—Marschieren Zug, marsch!

Відділ рушив з подвіря на вулицю, по чотири в одному ряді.

—Подай ся на перед, голова до гори, кольби на зад! Не неси гвер як коромесло! То лиш при жандармерії так гвери носять! Richtung! “Декуй” один на другого! Ковцун, махай руками попри себе! Не гойдай ся як за гусьми! Eins-zwei-drei-vier! Ов, хлопці, я так не хочу. То коршма ще стоїть!? Незавалила ся!? Се є цілий цуг — триїцять-мужа!? Так тихо як коти по болоті! Не чую! Удар ногою! Припусти з гори, аби аж земля дуділа! Не бій ся, як зломнш ногу, то дістанеш з магазину другу! Диви, як тамті цуги маширують! Eins-zwei, витримай!

Погідний, літний рапок витав на світї й будив пташню по садах і городах. З домів виходили школярі і приглядали ся війську.

На містку стояла цікава дівчина і всміхала ся.

—Хлопці, котрий хоче кохати?—спитав офіцер!

—Гур!—загреміло пів компанії, аж голос під небом опер ся.

Дівчина затулила лице і чмихнула в фіртку.

До міста йшло босе жіноцтво з набілом.

—От таку маленьку, кученьку молодичку як курочку, мушу й я собі вистарати, скоро лиш вийду з войська!

—Чому таку?—спитала молодичка.

—Бо приїдає добре!

—Не з бідн, мамуню, такі лідки ще маєте!

—Ой, синку, я вже давно збирана сметанка!...

—От, що йому в голові! Пусте, — сказала молодниця до старшої жінки.

—Не дивуй ся, небого, се не з гаразду,—відповіла тамта.—Гадасш, що твій чоловік, а рахувати, мій син був при войську ліпший? Такий самий курощуп як отсей!

Військо було вже за містом коло розлогої зеленої рівнини, яку називали дубровою, від того, що тут був колись дубовий ліс. З одного боку виднів цвинтар, далі село, над ним блискотіла нова баня церкви, праворуч мрів фільварок, за ним білий березовий запуст, сповитий сніжною долиною. Свіжий вітрець гуляв свobodно, холодив і збирав росу з трави.

Відділи війська наювали ся на рядки, розсипали ся по цілій дуброві. ранші робили вже свої вправи, пізнійші виходили на рівнину, відпочивали і ладили ся до муштри.

—In die goц!—долітав захриплий голос з одного боку.

—In die гить!—з другого.

—In die фіть!—з иншого замість: In die Balance.

—Ади, він “Kehrt euch!” робить в правий бік! Хлопе, то лише при уланах так обертають ся. тому, що там довгі шаблі носять!

—Schiessen!*) Ціль просто себе! Неприятель в онтім високім комні!—командував капраль.

—Direction онта біла корова з чорним хвостом!—верещав подалік фрайтер.

Маширував на переді, як гусак, перекрутив голову й дивив ся поза себе на ноги вояків, розправляв руку як крило й піяв:

—Пть! Пть! Пть! Гить! Штрикуй корсані, мой!**))

*) Стріляти.

**) Впягай ноги.

За ним витягали ся вояки і малпували його хід як деревляні кукли, гупали ногами як слоні. Аби вмправ, то не здержав он ся від сміху, як би увидів ту роботу.

—Най телігенція робить гверґріфн†) добре, бо я через телігенцію піду до ґарнізону†*). а телігенція через мене до шпиталю, а гвер до пікспахера†**).

—*Sie, durch Gottesunvorsichtigkeit menschgeborenes Vieh!*—сварив ляйтнант на одного.

Один гурток на команду фрайтра трпмав ся за бедра і піднімав повили ліві ноги. Молоденький кадет приглядав ся з боку. Тим часом один жовнір в середні, замість лівої підняв праву ногу в гору.

Кадет пррспув як іскра.

—Натурально, там якийсь злодій підняв обі ноги в гору! Але в ту мить кадетина схаменув ся і пішов геть.

Фрайтер Пуцькевич присідав від сміху.

—Я виджу, хлопе, що ти не розумієш по німецьки; ти виховав ся в лісі і чув лише: “Пся кров”, “Шляк би тебе трафив” і инні паскудні слова, але я тут є від того, аби навчти, отже зятяь собі, як скажу: *Rechts um!* то ти погадай собі: ґриць кум і живо шпурни собою на право! Але се має бути як не знаю що! Се не дасть ся навіть сказати! То має бути так як грім, як сам дідько, аби аж драґте летіло! Диви, як тамті онте файно роблять! Хлопе, уважай, що тобі шкодить! Зробиш раз добре, буде тобі добре. Будеш мати знов “*right*”. Ниці нятинця, завтра субота, позавтра знов педіля і ти знов відпочиваш і так далі, аби лише час минав. Відбудеш свої два тижні, а потому береш шанку дашком на потилицю і салютуєш обома руками або знимаш її, кланяєш ся отак як

†) Вправя з карабіном.

†*)Військова тюрма.

†**) *Buschenschlager*, той що робить і направляє рушницю і карабіни.

нан і кажеш “падамдонок”, або по руськи: Гарбуз вашій матери! і йдеш до дому гріти ся коло жінки. Прибіваси свою концентлю*) на полицю над постелею і кажеш: Шо-о-! Шо-о-о-о! Я служив при войську!

По сих словах капраль заложив руки, хитав головою і сміяв ся.

—Бог би тебе побив...

Резервісти заходили ся від реготу.

Ляйтнант був далеко. Виймив шаблю і колов жаби в баюріці. Нудив ся. Потім заложив руки по-за себе і пішов поволи до дальших рядів.

Капраль оглянув ся.

—Добре, хлопці, було! Nieder! Лягай в траву і спи далі.

Вісім люда лягло на животах, вісім обгорілих ник веміхало ся з під дашків.

—От, дай вам Боже здоровля, нане капраль.

—Не бій ся, я знаю, що хлоп любить. Але уважай, як пан ляйтнант будуть сюди йти, то дай мені знати. Я зроблю собі “Knieel” і буду п’би учити вас, з кілько частий складає ся гвер. Мені вже таки се войсько надоїло.

Вклякнув на одно коліно напроти свого гуртка і настала хвиля, в якій хлопці забувають про мундур і стають людьми, щирими товаришами. Згадують про рідне село, виптують один за другого, оповідають свою долю.

—Ото, братя мнї, скоро лиш ляжу на землю, то все пригадує ся мені цвинтар...

Над ними голубе небо як хрусталь, легіт буяє, земля пахне. І дивний сей світ і люба погода, в якій туга і забуте обіймуть ся і ведуть нас у вічність як в солодкїм сні.

З далека долетів голос ляйтнанта:

— Rast!**)

*) Kopfzettel, табличка з назвнщем

**) Відпочинок.

Капраль додав:

—От, видиш, оберни ся на другий бік і спи далі. Я нині також нездалий. В ночі приспила ся дівчина, я змаркірував коханє.

Хлопці позакурювали собі, капраль оповідав про свій побут в Чехах.

—Що,—каже.—там мені було добре. І в небі лїпше не буде. Я тут води стїлько не пю, що там вина випив. Я випом мив ся. Ми стояли “лягром” і до нас приїхав був раз якпійсь головач, що називав ся—Erzherzog Schlagenhof-Raten Ritter von Toscana. Наші люди не могли собі того призвища инакше затиити як лише:—Прц-гирц-пирц шляк би го трафив ріпа з мотузками.

—Пане капраль, чи не служили ви там з Іваном Костогризом?

—Костогриз Іван, з Зеленої, з гір? Служив. Він був, рахувати, мій “шльоф”.*) Ми на одній причі спали. То був воєвода: з ним ніхто не міг видержати. Раз фірер сварив на него, а він каже: Пане фір, та чого острите ся? А бігме втечу і пропаду як під землю. В наших горах є де сховати ся!

—Ну, ну,—каже фірер.—сиди вже лиш та не дизертируй, бо я би ще через тебе мав біду.

Вітрець потягав, вояки познимали шапки і холодили ся.

—Ти з чого маєш такий білий знак на голові?—спитав капраль одного.

—Ще малим полонив я курн на бантах, а мама вхопши ожіх, та ожохом по голові. Кров пустила ся, а вони в плач та за коновку, та жбур на мене водою!

—Е, я маю ще лїпший знак. о, подивіть ся, пане капраль.

—А се від чого?

—Раз в ночі вертав я городами, попри коршму, аж тут

*) Schlafkamerad.

одни вискочив, шарнув мене бучком і втік. Я впав і заснув. По якімсь часі пробудив ся, встав і пішов. То їх двох було підсіло на когось пишого, а я саме тогди надійшов.

—Я маю такий знак отут над ухом, о—показував капраль, —се кінь так френькнув. Щастє, що конито лише сховзло ся з боку. пнакше був би капут.

По черзі показував кожний свої старі рани та оповідав всякі пригоди. І були там знаки на руках, ногах і головах. Сему різак від січкарні обтяв пів пальця, другому сопра перегатила руку, тому колесо переїхало через плесо ноги, пишому обух вирвав ся з топорища і розвалив чоло, тому бугай роздер рогом лице, а того дерево побгло в лісі. Ніхто не був без знаку. Хлопське жпте тверде; воно переходить через пригоди й каліцтва.

Показав ся Жнд в кашкеті, без заросту, з кошем.

—Панове вояки, дайте що торгувати!

Піднимали ся й обступили кін.

—Даєте горівки, але острої!

—Ц-ц-ц, остра як сам дідько!

Пили по чарці і закусували булками.

—А покажіть-по, Зайдєню, нині якої штуки!

Жнд почав удавати мамів, як плачуть за снами. коли ті йдуть до війська.

—Йой, синку ти мій, синку! Йой, потїхо моя, потїхо! Куджк ти. синопьку мій ідеш, куди!?

Втирав очи й ніс і наслідував заводн.

Вояки реготали ся.

—Бодай тебе Бог побив, а то якась планета! Отсе комедіянт!

Показував. як мужик вернув від сна й оповідає про військо.

—Жінко божа, діти мплі! Як той штауд*) божпій шві-

*)Стале військо, лінія.

це!***) Коби ви виділи, як вийшов старший, як втягне своє довге шабло, як замуркотів, як зашваркотів, то всьо упало на коліна, як би підтяв! А потім знов як кригне, то всьо нараз так обернуло ся. що де було лице, там, вбачте, плечі! А потому, як старший десь здименів, а жовніри як зайдуть до коршми, як стануть пити та співати! Гаде, чоловічку, не войсько!

Потім зачав ще веселійшої прибагати і приспівувати.

—У тисячу девятьсот
і першого року,
залюбив ся хлоп в Жидівці,
я кажу, нівроку!

Цмокав і підтанцьовував з всякими сороміцькими витребеньками.

Гурт ще дужче в регіт.

—А ви. Зайдено. служили в войську?

Жид перехрестив ся.

—Мйоца й сина, най мене Біг боронить, я дуже бою ся гвера!

Сватки рака лазили зі сміху.

Потім споважнів і став впитувати про урожаї по селах, про еміграцію до Америки і н.

Перед літами перебував він в Лисци. їздив в банді музикантів-Жидів по весілях. бив у великий бубен, бурлакував по селах і звідси знав звичаї і вдачу простолюдя.

Лейтнант дав знак свиставкою, вояки почали гуртувати ся в відділи.

—Хлопці, раз-два тай до дому, бо там вже зуна чекає!— заохочував капраль.

—Коби таких днів як сей при войську більше, то ще би якось витримав...

**) Пріє.

ДІТОЧА ЗАБАВКА

Досвіта гомонів бубен, військо виходило з села і дивилося остро на свою “фану”, аж мурашки пробігали. Військо для війни, не для спокою, тому мусить бути все готове.

Офіцпрська старшина поїхала верхом, за нею капраль в параді з “фаною”, далі піхотинці в повнім воєннім уборі, в торієстрах з шатрами, лопатами, джаґанами. По-при відділі йшли лейтнанти, кадети й фельдфеблї, на самім кінци полковий лікар верхом, віз з білою будою і червоним хрестом, вояки з пошами й перевязками і збірачі патронів з торбнами через плечі.

Капітан дав знак шаблею, тамбор вдарив в бубен, військо маншувало за темпом. Як тамбор переставав, заступав його місце горієст*).

Виходили з села. Луги, поля зеленїли довкола, сонце царювало над ними. Військо віддихало леготом, що збірвав росу з запахами і розсипав її щедро.

Деякі, що не мали часу поснідати, виймали з торбни хлїб, богатші паприковану вудженню, пишні йшли мовчки похию-плєні, підкладали руки під реміне на грудях, бо давило й вїдало ся в тіло.

На передї горді юнаки з Городеничини, серафинецькі рослі хлопці, далі парубоцтво з ланів Ніжнева, з піль Товмаччини й Галпча, за ними присадковаті й кренкі парні з околиць Богородчаи, Надвірни й Делятина. Все те обгорїле на сонци, загартоване в біді й нужді. Деякий слабший гиув ся під важкою торієстрою. Передній товариш лишав широкі слїди

*) Трубач.

в поросі. Яків Солонпна задпвив ся в землю і ступав в ті слїдп, чув шум довкола себе. йшов як в сні і все лиш думав собі: От так крок за кроком далі й далі, час мпнає, не стоїть, настане пора. що я ввійду з войська і буду знати, як шапувати кусинк цпвільного хлїба. Розчпсляв літа на місяці, тижні й дні, потім на відворот і лекше йому ставало на серпю. Затуманював себе тпм рахунком що день—тижнями, місяцями...

—Йовпїр біда,—сказав Стась Квич з “Зеленц”.—Му-чпть ся на отих маневрах днями й ночами. спеки ’то пражать, дощі перуть. неволить ся на квартирі по стайнях і кучах, не доїсть. бо лиш кинуть кусень недовареної курші, аж тут лишай всьо і збпрай ся далі. в ночи нема спочинку, бо чппиш на поли серед студенпх вітрів на сторожи або зрпвають тебе зі сну на алярм і лети. чорт знає. куди і за чпм. а встане рано тай знов веселий. співає. як би й пічого не було.

—Пригадають ся, брате, отсї маневри. на здоровлю колпсь в пізнійших літах, не бій ся,—сказав Солонпца.

Військо стануло на команду. старшина дозволила перейти з дороги на той бік рова. компанії складали гверп в пірамїди, торпїстри по принисам і віддихали.

Капітан закликав фельдфебля. насварпв на него за тамбора. що бубен дринчав як розбитий горнець і казав запсати тамбора до рапорту.

Фельдфебель закликав тамбора і скочив як чорт до него з кулаками.

—Злодію. ти чому бубен не наштїмував*)?

—Пане фебер. я його штїмував, але—

—Я тебе наштїмую!

—Сеї ночи впала роса і він відійшов.

—Я тобі відійду! Я буду через тебе пити від пана ка-

*) Настроїв.

питана!? Я тобі так відійду, що мене і тебе і твій бубен дідько вхопить!

Офіцер інженерського штабу стояв з офіцером генерального штабу і кпив собі з непорядности в пляхах битви на маневрах, а сей знов кпив собі з завалених мостів, які поклав інженерський штаб.

— Дайте спокій — втрутив офіцер від артилерії, — генеральному штабови ніколи нічого не впадо, а інженерському штабови всьо запало ся!

Старшина на конях зібрала ся навколо купи каміня і стала радити над шинішим пляном пільної битви. Сановиті обершти, майори й капітани витягали мани, шварґотіли й їздили по них нальцями. головний провідник генерального штабу відвертав ся в ряди-годи до наймолодших офіцерів і завдавав питання, на які мали вони відповідати і се становило часть практичного підготовлення й іспиту до висшої ранги.

— Яку команду дали би ви своїй компанії, як би з переду вас станула неприятельська артилерія, з задю неприятельська кавалерія, а на правім і лівім крилі інфантерія?

Головусий лейтнант випростував ся, почервонів, повторив питання і зачав розвивати стратегічну теорію, вивчену з військових підручників, яка тут була ні пришив, ні прилатав.

— Алез, мій коханий пане лейтнант; ви розводите теревені, а неприятель не чекає і ваші люди багнуть ратунку!

Молодик збив ся до решти з пантелнку.

— Щож би ви в таким случаю почали?—спитав обершт вічного лейтнанта, що через келішок і людяпу вдачу не міг добити ся до вишого ряду:

Той відповів:

— В сїм случаю я би командував: “Клякати до молитви!”

Громовим реготом залпа ся вся старшина.

Енергія, суворість, ба навіть характерність була із здорових лиць старшини.

По нараді військо зібрало ся, команданти повизначували патрулі, ведети, шпігунів, пояснили їм ціль і мету, подавали гасла, поучили як мають повнити свою службу і виправили наперед. За сими розсипали ся цуги на менші гурти, що називають ся “шварми” і рушили зі своїми провідниками, одні на право в ліс, другі на ліво, полями по за гору. Кілька компаній лишило ся й чекало дальшого розказу, за ними місця зелені поля, людську кервавицю, хмара кінниці, за кінницею артилерія з тяжкими канонами. Цілий видокруг, доки лиш око могло засягнути, вкрило військо. Лиш небо і військо. Брязк оружя, тупіт коний, гуркіт канонів, одиниця губила ся тут як капля в морі. почування одного чоловіка всякали в ту масу, як сльоза в скалу. натомість остивала й твердла сила, що лучила весь загал, як лява скаменїлий ліс.

Уфіцери тих відділів, які пішли на перед, не виїмали шаблів, аби блиск стали до сонця не зрадив їх перед неприятелем. Давали німо знаки руками і посували ся на перед. Падали в борозди і рови, підлазили на животах, крили ся по корчах і пропадали в лісі. Тут переправа в повнім тяжкім узбросню не легка, не один бідака зломить ногу або лишить око на суку.

Хоч на такім гаснидськім місци тяжко було удержати порядок, то відділи намагали ся тримати рівну лінію, один другого наказував, бо вчора була за се біда. Наднесло лихе капітана і він не питав, що се було серед корчів і тернини, але змив фельдфебля і призначив його до рапорту за те, що шварми не були в рівній лінії, та що між людьми не було приписаного відступу на два кроки. Фельдфебель знов, відбив се потому на цілім цугу.

Дош лав, люди ледви дихали, а він казав їм вісім разів чистити, щіткувати все до найменшого ремінця і виносити на подвіре перед стодолу, в якій була квартира. Раз завернув їх тому, що торністри не були рівно зложені, хоч через болото на по-

двірю і криву стежку, годі їх було инакше поскладати. Другий раз верещав за се, що реміне не світило ся.—Деж ми, пане фебер, возьемо тут на селі тої помади, що на реміне, як його в темній стодолі і на чім вигладити і як на дощці поставити, аби блищало ся?—скаржили ся вояки. — Мене се нічо не обходить! Марш! За пів години маєте знов рокувати! І поліз у коршму... Потім вчепив ся за ті маленькі гудзики, що при кляхах на рамени, потім за патронташі і так далі, а врешті, коли вже не мали йому очі на що вилізти, зайшов у стодолу, глип сюди-туди. — Ов, каже, то декш лежать онде на купі, як здохлі корови! За десять мінут має мені тут бути порядок як в люстерку! Аби порошка одного не було!

Виходили з ліса на царини, сади й городи. Толочили ярину, толобанили ся по молоденьких щенах, топтали зеленій хліб і лишали за собою чорну землю і плач. Здалека долітали гукі сальви і стрілів, що падали поодинокі, то сипали ся раптовно як біб по решеті.

Старенька вдова стояла на порозі, очі свої видивила в хмару обгорілих і помучених лиць, але сина свого не віднайшла. Одинокі її підпора і слава на старі літа. Гіренько отими сухими руками заробляла на него. В школах великих учив ся. Потім віддали його на один рік до Чехів, там на маневрах загнав ся він верхом на дебри і потонув. Ні його, ні коня не відшукав потім ніхто, весь слід пропав.

Нехай отсі мертві стрічки слабого слова заховують пам'ять його страшної смерті і жаль по втраті молоді сили...

Одна компанія виходила правильним чотирокутником на гладку як тік поляну, по лівім боці рівно був гаї, неприятель, що складав ся з оборони краюї, стояв передом в тім гаю, готовий до бою, лиш шапки і гверні видно з ліщини. Нашу компанію виводять тимчасом рівненько і спокійненько в як найбільшій порядку на поляну, командують "Halt", потім "Links front", "Laden", "Schiessen" і т. д., а чемний і

терпеливий неприятель чекає, дивить ся на се і регоче. аж листе з ліщини облітає!

—Отсе. хлопці файна робота!—Сказав Солонина.—А бігме, шпурну отсим гвером. скину з себе мундур і заберу ся геть. бо не годен дивити ся на таке! Бавимо ся як діти? І не могло би отаке стати ся на війні! Там саламаху зробили би з нас!

Зачала ся з обох боків стрілянина сліпими патронами. Всьо було вмучене. засвягле. чорне від пороху, глини і поту.

Нараз коло неприятельського команданта закурила ся земля. потім в друге і втретє! Командант звертів ся як муха в окропі. дав знак полковому трубачеви, той затрубів песамовито, хвилину запаувала тишина. потім счинив ся рейвах і колотнеча.—Із сеї компанії стріляв хтось острими патронами! Зачали пишпорити. заглядати до сонця з гвери і живо знайшли. Середина люфи по слінім патроні чорна, по острім чиста. Як би на кінци був дав сліний патрон, то пропало.

Від того жовніра забрали зараз гвер, а його самого повели під сторожею. Пізнійше пустили. Оправдував ся, що кілька днів перед тим був на варті, мав з собою острі патрони, і вони потім змішали ся між сліпими.

Полковник на кони переглядав студеним оком відділи і буркнув остро до капітана:

—Люди смутні, прибиті, лізуть як старці! Чого так тихо!?

Звернув ся до відділів і крикнув:

—Скинути обойчки, шапки дашком на ліве ухо, курити, співати!

Сей розказ подавали одні другим гень до дальших відділів.

—Видиш. смердиш як нещасте, капає з тебе, а шанку бери на бакир і тїш ся. що живеш!—замітив фельдфебель.

Один з капітанів внав на ліпший спосіб.

Боком плила ріка, він розказав взяти гвери на плечі і перебічи через неї.

Спинив ся плюскіт, шум, всьо сопіло зігріте й гнало як бішене в запорошених мундурах і черевиках через ріку, капітан на коши стояв на березі, кричав: Далі-далі-далі! і червонієв як грань і ловив ся за боки від реготу.

—Не одному отся купіль пригадає ся колісь на здоровлю
—шуміли шепоти.

Військо виходило мокре на беріг і вкривало ся новою верствою порохів.

—Хлопці, не йдіть житом, а стежкою,—просив Солонина.
—Гріх за людську працю. Он, ті таки пішли стежкою; пізна-ти зараз господарських снів.

—Ая, господарську дитину і в войську пізнаєш. Чи протий, чи саржа, все є чоловіком, лиш леда польський брат таким паном тут чинить ся, такого духа дає, що най Бог боронить... Тай зверха по селі зараз можна пізнати, які в нїм люди. От як в тім селі вчера повиносили були нам води і молока в коповках і цебрах і хліба і садовини, всього, що хто мав. Видно, люди там просвічені, бо й читальня і склепи руські були. Такі люди самі в войську бували і знають нашу біду...

Доходили до обдертих стріх, поломаних загород, гнплих калабань і немитих, розхрістаних людей, що вилазили з чорних хат і витріщували очі.

—А се, товариші милі, якесь голодне село!

—Тут десь повно старців та злодіїв... Церкви навіть не видко...

—За те коршма, он, як резиденція!

—Як ратуш, ха-ха!

На плоті спер ся обдертий хлопчище і глядить з роззявленим ротом.

—Ти, хло', а твій тато де?

—Нема!

—Таки цілком не було—розчохнув ся на леду, чи вмер у криміналі, бо виджу, цвинтар у вас малій?...

Суха як тріска і чорна як кагла жіпка, образ хлопської нужди, вихилила ся з марного садку і тримала в пригорщах яблука як горіхи.

—Кілько за те, молодице?

—Пять грейцарів!

—І ти мала би сумліне здерти від бідного жовніра пять грейцарів за ті зелепуги?

—Їж їх сама, їло би тебе гаде за стегна!

—Сховай собі на смерть! Удави ся ними! Вколола би тебе колька як комісний баґнет!....

Виходили з села.

Військо посувало ся як синій змій на тисячу ногах, стогнало під тяжкими горбами з рудою шерстю, їжило зелізе серед спеки і хмари копотів, від него парила задуха, капало змучене.

Члени тої потвори почали холїтати ся, падати.

Капітан надлетїв, витягнув шаблю і замахнув ся над Яковом Солопнюю.

—Вставай, бестійо, бо порубаю на капусту! Сімулянте! Солонина не слухав.

Капітана пірвала скаженість.

—Фельдфебель! Марш сюди! До рапорту сего драба!

Лікар скочив з коня, взяв вояка за руку—по хвили сказав:

—Він вже при рапортї...

ХРИСТОС У ГАРНІЗОНІ

I.

На світі земля пахла весною, день навперед ночі, а ніч навперед дня краща вибирала ся, лиш в мурах криміналів нудьга костенїла, суворий холод мертвїв, неволя заціплювала зуби, кривда стогнала, сухоти розводили своє гніздо, проклони снували ся як тїни, сльози просякали із стїн...

Живї на світі, йдуть по-при сї гроби, не згадають, що тут їх брат будить ся з летаргї, не згадають, що не на всьо є людське право, не в кождїй карї їх правда, не розмечуть сїх мурїв, лиш гаморять весело, йдуть і проходять...

Смутне світло нудьгувало серед цїсарських мурїв як сонний дух сторожа, кліпало як вплакане око старця, з якого сльоза не впаде.

В закутку під дверми рисувала ся чака, похилені над грою в кістки.

Серед тюремних стїн розложило ся на тапчанах і на землі молоде товариство, над ним блимала лїхтарня.

Деякі підплатили сторожа і той передав їм горівки, инші за дня, на роботї розкрутили тютюну й ділили ся тепер, то міняли за хлїб, горівку й сїрник. Скучне тепло будило ся в сїй мертвїй дружбї, то лягало гїрким сном на тверді прїчі.

—Терпи, Лесю, ади, ми всі тут терпимо.

—Не годен я, брате, не годен, не годен...

—Нема нічого сильного, ні слабого; сильне зломить ся, скрипливе колесо потягне—оба зпівечать ся, нічого не доконають.

—В моїм житю не було хвилї, в якїй би я багнув, аби не

минала. Все було так, що я лиш хотів злітати стрімголов у пропасть, лиш аби не спиняти ся.

З иншої причи летіли дивні слова:

—На світі жалують ся люди, що час їм минає, одні не мають навіть коли вмерти, инші втікають перед смертю як перед ворогом, а ми тут проклинаємо своє житє, що воно тягне ся як голодне літо... Але настане, братя, колісь спокій—за спокоєм забуде, а потому давний великий світ. Оттам спочити, там спочити! Дихає ся легко, тіни холодять чоло, задума сповне як той сон, що кінця не має. У тім світі-сні глядають змучені герої свої душі, радять ся творчих видінь, що почати з собою? Самота скриває верхню слабість, а кує силу мовчанки, вкриває утому тіла. а сталить духа. Слово мине ся, книги перейдуть, мовчанка без слів, без письма, се бог, якого нема. Якого нема в фантазіях жидівських, ні християнських... Гей, благо тому, що дихає сонцем і ловить місяця пригорщею, без слів, без думки... Сказав би я, що не знаю, чому се так, хоч чую, чому се так, що нидію в людськїм світі, а найсолодше менї спочити в моїм власнім забутю... Ох, Боже вічної мовчанки, спокою, забутя... Навіть звірята найщирїше горнуть ся до тебе... А по-за тим хаос і вічність...

Отсі неясні слова говорив Лесь Марак лежачи.

Напротив него сидів на землі гурт і слухав. Далі під стїною дрїмав на причі Павло Думич з ячемнем на оці.

Андрій Кисіль показав на Марака і шепнув до Миколи Кармазина.

—Диви, що зробили з чоловіка. Не хотів гвера, ні муштри, ні війська видіти. Ляг на землю—не піду! каже.—Не піду і не рушу ся, але вбити мене не маєте права!—А вони впакували його тут і добивають поволі. Спроту, без батька — матери, що голову свою над книжками висушив. Лише борідка наставила ся... Достоту як замучений Христос...

До Миколи Кармазина, що з цілого гурту найбільше в Марака задивився, по сих словах лихе приступило.

Сидячи підняв лице в гору, прижмурив очи, став колесати ся, крутив рукою по-при коліно, наслідував ліру й співав про сирітку, що пішла в світ мамуні своєї шукати.

Дехто з гурту став реготати ся, неустрашимий Павло Думич, з ячменем на оці, той що нікого й нічого не бояв ся, вхопив чобіт і кинув в голову Кармазина, по сім впавав знов на причу, став качати ся, вити й ревати як звір. Гурт розскочив ся, Кармазина обляла кров, але він не чув сего, лиш колесав ся і крутив рукою як на лірі й співав з цілого серця, як сирітка принала до гробу своєї мамуні і просить ся, аби взяла її д' собі.

Сльози хлинули потоком. Гіркі слези сіромів.

Ті, що спали, позривали ся, гурт вив і ревів за Кармазином, з казні зробило ся пекло.. До середини влетіла сторожа зі старшиною, товкла арештантів шаблями, обкладала кулаками, місцла й посочила на землі обцасами. В тім неустрашимий Думич схопив ся як ранений медвідь, пірвав залізну причу з дошками легенько як гонту і став покладати вєсь довкола не питаючи, чи се старшина, чи свої. Як скажений, сліпий звір.

II.

Закровавлену казню вкрила ніч і сон. Товариш, що розважав Марака, обняв його за шию і снав разом.

О півночі встав Марака, скинув єсрочку, скрутив її й поліз в гору до вікна, що було напротив. Імив ся гратів, понишнорив кілька хвиль і спустив ся в долину.

Товариша збудив страх. Він втворив на силу очи—довкола студений льох, устелений кістками, над ними блимають ті світла, що блудять по цвинтарі й вертепах, льох отвирася на край світа, товариш підтягає з усеї сили лікті, підводить

голову зі сну, мало не згине, чує стогнанє, як би скеля сотки грудній людських придавила, і западає ся знов у чорну яму. Лпше вечірне, пірване слово Марака товче ся по мізку як острій кремійнь:

—Чи смерть цікава? Тим, що її тасного царства живі у білий день не видять, а хоч вглянуть як крізь шкалубину в пекло, то забувають скоро. Смерть цікава тим, що в ній для живих у білий день нема нічого цікавого. За те кождий може потїшити ся, що досвід смерти мусить хоч раз в житю перебути на собі й тоді пізнає ту байдужність людий і світа для себе, з якою вперед сам відносив ся до инших. Бо на сій землі має бути рівна відплата ві всім. Хто не чув себе героєм за життя, той віднаїде в собі героїзм в передсмертнім спокою... Душа не все виписана на чолї, а хоч виписана, то такими чертами, що тяжші нераз від єгипетської азбуки... Жіте в білий день, між людьми—се не історія душі... Між живими не одна струна моєї душі лишила ся...

Світ будив ся, рожева зоря заглянула легесенько крізь ґрати, товариш переходив із сну в досвітні марева. З неба лине поволи біла тїнь, всуває ся крізь вікно, сходить низше, так що лиш голова маревіс. Голова похилена над сумерком льоху, на неї паде досвітне зарево чим раз яснійше. Він глядить в те диво, не годен пробудити ся, ні розпізнати видїня від правди, а постать все яснійша і білий порошок довкола її голови сияє. На світї жайворонок озвав ся. Диво чарує арештанта, з далекої казні долїтає спів:

—Хри-стос во-скре-се із ме-ертвих!...

. !